

mijnstreek

2019

NUMMER 1

THEMA

Wijze vrouw of heks?

Een Heerlense vroedvrouw in de Vroegmoderne Tijd en de sociaaleconomische verhoudingen

THEMA

Over de bouwgeschiedenis van het Kunderhuis

THEMA

Hoensbroekse ondernemers in Brussel

HISTORIE OP DE VLOOIJENMARKT

Pâtisserie-Lunchroom Verheugen

Caarte Figuratief van de Vrij Ryks Heerlykheid Wilre, en desselfs Molen

Omslag voorzijde: Detail uit de *Caarte Figuratif van de Vrij Rijks Heerlijkheid Wilre en desselfs Molen* (zie ook pagina 18-19).

Omslag achterzijde: De Saroleastraat in Heerlen, 19 september 1975. In het pand van Singer was van 1915 tot 1970 Lunchroom-Patisserie Verheugen gevestigd. (Collectie Rijkcheit)

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
A.S.M. Patelski; dr. F. Gerards;
drs. D. Smeets-Habets; drs. J. Frins.

Richtlijnen voor de auteurs:
Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 4 – 2019

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd.

Prijs van dit nummer: € 6,-,
excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Willems
Druk: CPF XL Communication, Landgraaf

Miekie

Op 16 juli 2018 overleed Frans Erens, de Limburgse Tachtiger, pas echt. Althans, zo mag je het stellen.

In november 2017 betrad ik een stadsvilla in hoofdstedelijk Oud-Zuid met mijn boek *De burgemeester*, niet eerder gebundelde teksten van Frans Erens, uitgegeven bij diens 160^e geboortedag, zonder te bevroeden waar deze visite aan zijn nicht Miekie toe zou leiden.

De gelijkenis trof me, was ook onmiskenbaar, voor wie foto's van de oude Schaesbergenaar kent: hetzelfde kleine, frêle postuur, dezelfde nobele gelaatstrekken en scherpe neus, een onmisbare wandelstok. Miekie Schoenmaeckers-Erens, 95 lentes jong, bleek over haar eigenlijk op 5 december 1935 te Houthem overleden oom, wiens geboortehuis De Kamp ook het hare was, te kunnen vertellen alsof ze zojuist nog diens hand drukte. Het bleef niet bij één visite. Urenlange praatsessies volgden, terwijl Cilia Erens, kleindochter van Frans Erens' broer, de hagiograaf Emile, alle gesprekken vastlegde. Frans Erens lééfde, daar in die villa, en het werd er vol: literatoren van naam wilden er getuige van zijn, want zó dicht bij de schrijver van *Vervlogen jaren* geraakten ze nooit meer.

Erens' werk werd bij leven neergesabeld, zijn persoon voor zot versleten, ook door scribenten uit zijn eigen, katholieke zuil; maar postuum groeide de waardering, niet in het minst dankzij publicaties van Anton van Duinkerken en Harry G.M. Prick én doordat er in Limburg geen schrijver van gelijk formaat meer opstond.

Tijdens de gesprekken met Miekie bleek dat er veel reeds over Frans Erens is geschreven, maar vooral ook nog zóveel níet. Dát alsnog te openbaren, is het doel van de biografie, waaraan ik verleden oktober begon aan de Sorbonne te Parijs, de stad waar Erens naam maakte onder avantgardistische schrijvers, nog vóór hij in Amsterdam de Tachtigers op sleeptouw nam, terwijl ik intussen ook aan de Universiteit van Belgrado over hem doceer. Het zou Miekie hebben verheugd.

Het is mij als nieuwkomer binnen de redactie aangenaam u te mogen begroeten op deze plaats. Ik praat u nog eens bij over de voortgang van het Erens-project. Voor nu wens ik u een genoeglijke leeservaring met het voorliggende nummer, waarmee onze zevenkoppige redactie energiek aan de vierde jaargang begint.

Jean Frins
Lid van de redactie

INHOUD

- Thema** 4 Hoensbroekse ondernemers in Brussel
Henri Peters
- Thema** 10 Over de bouwgeschiedenis van het Kunderhuis
Frans M. Gerards
- Uitgelicht** 17 Wijlre: Facetten van een boeiend verleden!
Anita Quaedackers
- Thema** 20 Wijze vrouw of heks?
Lieke Willems
- Historie op de vlooiemarkt** 27 Patisserie-Lunchroom Verheugen
Lieke Willems
- Historisch actueel** 28 Erepenning ingesteld voor de beste Brunssumse geschiedenissen
Roelof Braad
- Aangestipt** 30 Anita Quaedackers, Roelof Braad, Diane Smeets-Habets en Koos Linders

HENRI PETERS

Henri Peters is amateurhistoricus en bestuurslid van de Heemkundevereniging Hoensbroek.

Hoensbroekse ondernemers in Brussel

Vanaf de late middeleeuwen werden er voedselveilingen gehouden in de belangrijke steden in Europa. Zo ook in Brussel waar op de markten zogenaamde ‘*Vente à la Crieé*’ plaatsvond, waarbij goederen per opbod werden verkocht. Vanaf de 17e eeuw gebeurde dit steeds vaker in overdekte markthallen, in het Frans ‘*Halles*’ genaamd.

Jan Mathijs America naar Luik

In 1868 trok de 20-jarige Jan Mathijs (Jean Mathieu) America (1848-1909) uit Hoensbroek-Vaesrade naar Luik en nam in 1872 de Hallen Cheravoie over van Anatole Pierre Dubois, die in 1868 hier de eerste Hallen van België geopend had.¹ Mathieu was een telg uit een vooraanstaande familie uit Vaesrade die haar wortels in Hoensbroek had. Zijn vader was Pieter Leonard America (1801-1881) die in Hoensbroek woonde en later een slagerij en een boerenbedrijf in Vaesrade had. Hij was daar tevens wethouder en kerkmeester. Pieter Leonard was gehuwd met Maria Gertrudis Sijstermans (1809-1888), dochter van Baltus Sijstermans, wethouder in de gemeente Heerlen, plaatsvervangend vrederechter en herenboer op de hoeve Carisborg.²

Mathieu werkte onder de naam ‘*Halles America*’. De Hallen van Dubois waren niet erg succesvol maar desondanks werd reeds in het eerste jaar na de overname een resultaat geboekt van meer dan één miljoen francs.³ Hij huurde de hal van de gemeente voor 3000 Bfrs. per jaar. Hij woonde in de Nagelmakerstraat 11 in Luik.⁴ De zaak in Luik werd bestierd door de broer van Mathieu, Jan (Jacques)

Mathias America. Deze overleed in 1899 op 42-jarige leeftijd en werd opgevolgd door M. Jehotte.

Jacques America was zeer geliefd in Luik. In een necrologie in de krant La Meuse schreef men het volgende: “*Iedereen in Luik kende en waardeerde hem om zijn vriendelijke, eerlijke en correcte manier van zaken doen*”.⁵

In 1876 associeerde Mathieu zich met de Hoensbroekenaar Petrus (Pierre) Joannes Thomas Hubertus Widdershoven (1833-1883) die in 1874 trouwde met de zus van Mathieu, Marie Jeanne Isabelle Hubertine America (1852-1937), geboren in Vaesrade. Zij was de dochter van Pieter Leonard America en Maria Gertruda Sijstermans. Pierre Widdershoven was een zoon van Francis Maria Hendricus Widdershoven en Marie Helène à Campo.

Na de dood van zijn moeder in 1839 werd hij grootgebracht in Strabeek bij zijn oom en tante Petrus Boesten en Maria Catharina Josepha Widdershoven. Pierre was boekhouder van beroep en werd rentmeester van de familie Corneli in Strabeek-Valkenburg.⁶ Later werd hij opzichter in Luik. Zijn grootvader pachtte jarenlang de voorhof van kasteel Hoensbroek en de Drakenmolen (1780-1789) aldaar.

In 1874 volgde de opening van een filiaal van de ‘*Halles*’ in Verviers en na de associatie met Pierre Widdershoven volgde in 1876 de opening van een filiaal in Brussel in de Centrale Hallen en in de Rue des Halles werd het hoofdkantoor van het bedrijf gevestigd. Mathieu had toen ook een privéwoning in de Rogierstraat in Brussel.

Onstuimige groei

In juni 1880 werd er een nieuwe firma opgericht in Verviers onder de naam 'Halles America & Cie.'. Aandeelhouders waren: Jean Mathieu America uit Luik; Martin Sijstermans uit Saint-Josse-ten-Node en Pierre Widdershoven uit Luik; M.Hettema, werknemer in Londen; F.Malherbe, werknemer in Parijs en Martin à Campo, werknemer in Amsterdam.⁷ Mathieu America stond in 1876 in Amsterdam ingeschreven op het adres: Spinhuissteeg 12, een zijstraat van de Oudezijds Achterburgwal, wellicht om de Amsterdamse vestiging op te starten. De Hallen in Luik en Verviers vielen buiten deze associatie. Er werd tevens begonnen met een eigen kippenfarm in Neder-over-Heembeek, tot 1921 een zelfstandige gemeente bij Brussel. De ontwikkelingen volgden elkaar nu snel op. In 1882 werd een filiaal in Hamburg geopend, in 1883 Berlijn en in 1884 Wenen en Den Haag.

Het totaal van al deze ondernemingen zag er in 1884 als volgt uit:⁸

- Parijs: Rue Quincampoix 101, kantoor (later Rue Sygne 9)
- Parijs: Halles Centrales, dir. F. Malherbe
- Berlijn: Kronenstrasse 55, dir. Joseph Houben
- Wenen: Grosse Sperlgasse 2, dir. Hendricus Sijstermans (later Vereinsgasse 16, dir. Joseph Mayer)
- Luik: Rue de la Casquette 36, dir. Jacques America (na 1899 Jehotte)
- Verviers: Place des Martyrs 16, dir. M. America
- Amsterdam: Eerst in De Nes en later in de Utrechtsestraat 85, dir. Martin à Campo, daarna Guillaume Hubert Lambert America x M.C. Nobbers (2e huw.)
- Den Haag: Overdekte markt Wagenstraat (waar nu De Bijenkorf gevestigd is)
- Brussel: Rue des Halles 17-19-21. Hoofdkantoor (Halles Centrales)
- Neder-over-Heembeek: de kippenfarm.
- Londen: Covent Garden Market, kantoor Lower Thamesstreet 129, dir. M. Hettema
- Hamburg: Neueburg 10, dir. Juh. Echwals (na 1892 Baurstr.10). Deze nam de zaak in 1890 over en handelde verder onder de naam America & Cie tot 1905. Van 1905-1919 was de zaak van C. Schmaltz maar deze werkte ook onder de naam America & Cie.⁹

Mathieu America werkte veel samen met familieleden zoals Pierre Widdershoven (schoonbroer), Henricus Sijstermans (broer), Joseph Houben (stiefkind van broer), Martin Sijstermans (schoonbroer), Johannes (Jacques) Martinus America (broer),

Marie Isabelle America, zus van Jean Mathieu.

Marie Margaretha Widdershoven, dochter.

Guillaume Hubert Lambert America (neef) en Martin à Campo (neef).

Mathieu America overleed in 1909 op 60-jarige leeftijd in Luik.

Pierre Widdershoven had een zwakke gezondheid en was reeds in 1883 aan longtering in Klimmen gestorven. Na de dood van Mathieu in 1909 nam Marie, de 20 jaar jongere weduwe van Pierre, met haar dochter Marie Margaretha de leiding van het bedrijf in handen. Marie overleed in 1937 waarna haar dochter de leiding van het bedrijf overnam. Pierre had nog een zoon, die priester werd. Als Belgisch dienstplichtig militair liep hij tijdens de Eerste

Phototypie NELS, Brus.

Photo Bergasse, Brus.

Les Halles "América".

Façade principale, détail.

Fernand PETIT, Architects.

SOCIÉTÉIT DER HALLES.
AMERICA & Cie.,
LONDEN, PARIJS, BERLIJN, AMSTERDAM, BRUSSEL, LUIK, VERVIERS.
 HH. Representanten van huizen zoowel van buiten- als binnenlandsche Artikelen, worden bij deze opmerkzaam gemaakt op onze Halle, waarin alle soorten van Mondbehoefden worden verkocht.
 De **dagelijksche** zoo druk bezochte **PUBLIEKE VEILINGEN**, bieden daartoe eene uitmuntende gelegenheid.
AMERICA & Co.
 Dagelijks voorhanden **Brusselsche Poulardes**, uit onze nesterij te Neder-Overheembeek-lez-Bruxelles. (35435)

Advertentie in het *Algemeen Handelsblad* van 6 november 1883.

Wereldoorlog in de loopgraven tuberculose op. Hieraan stierf hij in 1924 in de villa van de familie in Erps Kwerps bij Leuven.

Na de dood van Marie, de weduwe van Pierre, in 1937 volgde een lang proces met de fiscus over de waarde van het onroerend goed. In de boeken stond een waarde van 2.596.401 Bfrs. maar de dochter van Marie kende er een waarde aan toe van slechts 2.157.000 Bfrs. Bovendien had Marie giften aan goede doelen van de belasting afgetrokken. Volgens de inspecteur ging het over *“giften die bij gebrek aan het karakter van bedrijfslasten, niet aanneembaar zijn om van de winsten te worden afgetrokken”*. Blijkens ‘Arresten van het hof van verbreking 1946’ werd in haar nadeel gevonnist.¹⁰

Publieke veilingen

De aanbieders van de waren, verenigd in de ‘Soci t it des Halles America & Cie.’, telden 2200 leden. Op de dagelijkse publieke veilingen konden deze mensen hun waren via de Hallen aanbieden aan de kopers. Dit waren handelaren, slaggers, fruit- en groenteverkopers, hoteliers, poeliers maar ook particulieren. De waren werden in karren bij de toonbank voorgerezen en de kopers konden daarop bieden. Aangeboden werden alle ‘Mondbehoefden’ zoals appels, peren, druiven, kersen, noten, aardbeien, kastanjes, hazen, konijnen, kippen (van de eigen kippenfarm in Neder-over-Heembeek), hammen, fazanten, wijnen, fruit en alle groentesoorten. De provisie bedroeg 5% en na 1900 was deze 6%.

Nieuw complex in Brussel

In de buurt van de uitgestrekte terreinen waar voor de Eerste Wereldoorlog het Brusselse Lunapark en de kermisterreinen lagen verrees begin twintiger

HALLES AMERICA
 Fondées en 1883
America & Cie.
 COMMISSIONS CONSOLIDATION
 Boulevard de Dixmude, 23-29
BRUXELLES
 VENTE JOURNALIÈRE AUX ENCHÈRES PUBLIQUES
 DE Fruits, Pommes, Raisins, VIGNOLLE, CIGRONS
 Bruxelles le 31 Mai 1931.

pannetie

Le client des articles ci-dessous, avec nos permissions nous de nous rappeler   votre bon souvenir pour la vente de ces articles.

Nous venons   vous proposer pour la vente des articles suivants 106 11 17 le kilo pour la bigarreau de 14 15 16 17 le kilo. Les colisettes pesant environ un kilo valent de 12   15 16 17 le kilo et nous avons la possibilité de nous vendre plus cher par la suite, en effet le bon article actuel doit faire entrer immédiatement l'article dans la commission.

Nous avons des colis pour l'envoi emballage en carton par nos provisions pas, cet emballage n'est pas très pratique et de plus nous craignons que le carton d barr  le fruit, lequel ferait découper de tort   la marchandise. Nous conseillons donc de conti-ner avec le panier ou bête.

Pour les groupages vous pouvez toujours vous adresser   notre représentant   Dillies-Port. Monsieur Paul Hill, qui s'occupe de faire les expéditions.

Dans l'attente de vos prochaines expéditions, nous vous pr sentons, Monsieur, nos salutations agr e es.

HALLES AMERICA

Brief uit 1931

jaren van de vorige eeuw een geheel nieuwe buurt. De uitgestrekte gebouwen van vier tot negen verdiepingen hoog gaven aan de wijk een Amerikaanse uitstraling. In deze buurt, aan de Boulevard de Dixmude, kocht Marie Widdershoven in 1923 een stuk grond van 3900 m² om er een gigantisch complex te laten bouwen.¹¹ De architecten waren Ferdinand Petit en Jacques Obozinski. De art-decogevul in baksteen en witte natuursteen van dit gebouw werd verticaal geritmeerd door het spel van de materialen en de afwisseling van smalle en brede traveeën aan weerszijden van de uitspringende, markante toegangstravee. De bebouwde oppervlakte bedroeg 2900 m². De breedte van de voorgevel was 110 meter met een diepte van 70 meter in de zijstraat. In 1926 werd het gebouw in gebruik genomen. Op

HALLES AMERICA

B^D DE DIXMUDE
23.29 BRUXELLES
TÉL.
215,97 - 244,69.

Où tout se vend au meilleur prix

FONDÉES EN 1868

PRISE DE CHARGEMENT PAR SERVICE AUTOMOBILE

PROP. SOC. CALENDAR BRUX.

de benedenverdieping waren een verkoophal van 900 m² met een toonbank van 32 meter lang en een café gevestigd. In de kelder was nog 700 m² opslagruimte. Verdiepingen 1 tot en met 5 waren verdeeld in acht grote appartementen en vier kantoorappartementen. Het prachtige gebouw heeft in 1998 de status van rijksmonument gekregen. De stad Brussel zal in de komende jaren 111 monumenten van gevelverlichting voorzien, waaronder dit gebouw.¹² Op 12 mei 1955 werd het pand aan de Boulevard de Dixmude ondergebracht in de ‘*Immobilière Dixmude*’. De waarde van het gebouw was toen 7.500.000 Bfrs., verdeeld in 7.500 aandelen van 1000 Bfrs. elk. Marie behield 6.900 aandelen. De overige 600 gingen naar haar familie: Martinus Hubertus America uit Maastricht zonder beroep, Julianus America, gemeentesecretaris in Beek, Ferdinand Victor Hubert Peters, graanhandelaar in Hoensbroek, Franciscus Leonardus Hubertus Peters, graanhandelaar in Hoensbroek, mevrouw Marie Hubertine Jacqueline Fleischeuer, zonder beroep en Jacques Gerardus Marie Joseph Fleischeuer, student. De bedoeling hiervan was haar erfenis tijdig en goed te regelen.¹³

Zeer vermogend, maar bescheiden en sociaal

De zeer vermogende Marie Widdershoven was een sociale, bescheiden vrouw. Dit viel ook af te leiden

uit de lengte van het dienstverband van haar personeel. De directeur was 46 jaar in dienst van het bedrijf en de 15 oudste werknemers hadden gemiddeld 23 dienstjaren!¹⁴ Rond 1930 hadden de Halles America meer dan 150 mensen in dienst. Marie had twee flats boven de verkoophallen: één waar ze zelf verbleef met haar huishoudster Sophie en één voor gasten. Rond haar stoel stonden drie telefoontoe- stellen waarmee ze in verschillende talen met haar buitenlandse vestigingen communiceerde. In de vloer van haar appartement bevond zich een venster waardoor ze in de verkoophal kon kijken. Marie deed veel goede werken en gaf veel aan de missie en kerken. Pater Guillermo Vaessen, geboren te Hoensbroek in 1880 en ook een familielid van haar, schreef vanuit Brazilië: “*Een van mijn grootste weldoeners is onze Marie Widdershoven van de Hallen in Brussel. Zij geeft zeer veel voor het tehuis voor ongehuwde moeders*”.¹⁵

Faillissement

Op 16 oktober 1969 werd Halles America & Cie. failliet verklaard.¹⁶ De hoofdoorzaak hiervan was het oprukken van de supermarkten. De familie Widdershoven was toen al jaren niet meer bij de firma betrokken. Marie Widdershoven stierf op 22 juni 1962 in haar appartement in Brussel. Van haar erfenis ging het grootste gedeelte (fl. 9.500.000,-) naar de universiteit van Leuven en het bisdom Leuven.

Noten

1 *Ons Volk ontwaakt*, 21 november 1926, blz.747.
2 *Jaarboek 1997*, Heemkundevereniging De Veersjprunk, blz. 103.
3 *Haagsche Courant*, 23-6-1884.
4 *La Meuse*, 16-12-1875.
5 *La Meuse*, 19-09-1899.
6 ‘Genealogie van de familie Widdershoven’, in: *Limburgs Tijdschrift voor Genealogie* (1974) 2, 68.

7 *La Meuse* 28-07-1880.
8 *Journal de Bruxelles*, 07-10-1883.
9 Staatsarchiv Hamburg, archiv 231-3 B13837.
10 *Arresten van het hof van verbreking* (1946), blz.36-37.
11 Archief Stad Brussel Diksmuide 1923-1924, Gemeenschappelijk eigendom 6970.
12 *La Cité, Urbanisme, Architecture, Art Publique* VI (1927) Fevrier, no. 6.

13 Oprichtingsstatuten Immobilière Dixmude S.A.12-05-1955. Familiearchief Peters Hoensbroek.
14 *Ons Volk ontwaakt*, 21 november 1926, blz.747.
15 R. Willemse-Widdershoven, ‘In het teken van de ram. Genealogie van de familie Widdershoven’, in: *Limburgs Tijdschrift voor Genealogie* (1975) 3, p. 52-53.
16 Data.be, CV-0402.779.533.

FRANS M. GERARDS

Dr. Frans M. Gerards is lid van de redactie van *MijnStreek* en bestudeert aspecten van de geschiedenis van de regio.

Over de bouwgeschiedenis van het Kunderhuis¹

Wie van Heerlen naar Kunrade rijdt, komt Kunrade binnen via een rotonde. Rechtdoor op de rotonde kom je op de Heerlerweg, rechtsaf op de Grachtstraat. Meteen rechts van de Heerlerweg en meteen links van de Grachtstraat ligt een nieuwbouwwijk met idyllische straatnamen als Perzikkruid, Herderstasje en Heggewikke. In die nieuwbouwwijk, waarschijnlijk waar nu 'Herderstasje' ligt, heeft ooit het Kunderhuis gestaan. Op de plek zelf is niets meer terug te vinden dat nog aan dit adellijk huis herinnert. De straatnaam 'Grachtstraat' is wellicht het enige dat er nog naar verwijst. De straat heeft zijn naam waarschijnlijk te danken aan de grachten die dit kasteel ooit omgaven. Het Kunderhuis is een van de vier verdwenen kastelen van Voerendaal. Wat we nu van het Kunderhuis weten, heeft vooral betrekking op de eigendoms- en bewoningsgeschiedenis.² De bouwgeschiedenis van het Kunderhuis is nog voor een belangrijk deel in nevelen gehuld. In deze bijdrage proberen we deze lacune aan te vullen. Eerst wordt echter een beknopt overzicht gegeven van wat over de bouwgeschiedenis van het Kunderhuis bekend is. Daarna wordt de bestaande kennis aangevuld met behulp van informatie die afkomstig is uit drie bronnen: (a) een 'Caarte Figuratief' uit 1784, samengesteld door de landmeter Antonius Wilmar, (b) een visitatieverslag van 15 oktober 1698 en (c) informatie afkomstig uit het *Familienarchiv Schaesberg* dat zich in het Kreisarchiv Viersen (Duitsland) bevindt.

Bronnen en resultaten van tot op heden verricht onderzoek

De kennis die tot nu toe over de bouwgeschiedenis van het Kunderhuis is verzameld, is afkomstig uit drie soorten bronnen: (a) de kadastrale minuut uit 1827, (b) de een bijna kwart eeuw oudere kaart van Tranchot en (c) een beperkt archeologisch onderzoek. Van de eerste twee bronnen is vooral

gebruik gemaakt door de auteurs van het in 2005 gepubliceerde standaardwerk *Kastelen in Limburg*.³ Het archeologisch onderzoek naar de resten van het Kunderhuis werd verricht van 16 tot en met 18 juni 1986. Dit gebeurde in verband met de uitbreiding van de eerder genoemde nieuwbouwwijk.⁴ De hierboven vermelde bronnen hebben met betrekking tot de bouwgeschiedenis van het Kunderhuis de volgende feiten opgeleverd. Het kasteel bestond uit een vrijstaand rechthoekig huis, dat aan de westzijde direct uit de gracht oprees. De eerste bouwfase van het huis moet hebben bestaan uit een enigszins vierkant gebouw van 15 bij 15 meter. Aan de noordwestzijde van het huis stond een kleine vierkante toren. Het gebruikte bouw materiaal bestond uit brokken Kunrader kalksteen. In een latere fase moet op de oude fundering een gebouw van mergel zijn neergezet.

Voor het huis lag een U-vormige voorburcht, waarin de hoeve was gevestigd. Het hele complex lag dicht bij de Cortenbacherbeek en was omgeven door grachten. Het huis was door een gracht gescheiden van de voorburcht.

Een 'Caarte Figuratief' uit 1784

De hierboven vermelde onderzoeksresultaten vullen we in deze paragraaf aan met gegevens van een 'Caarte Figuratief' uit 1784. Op 17 maart van dat jaar tekende de uit de Heek in Hulsberg afkomstige landmeter Antonius Wilmar namelijk een plattegrond van het dorp Kunrade. Hierop werd ook het Kunderhuis ingetekend. De plattegrond werd gemaakt op verzoek van een zekere mijnheer Jansen in verband met een 'Questieuse Waterleydinge'.⁵ In 1784 was het Kunderhuis overigens geen adellijk bezit meer. Eigenaar was toen de familie Hennen. Volgens het kaartje bestond het kasteelcomplex in 1784 uit een U-vormige voorburcht en een vrijstaand rechthoekig huis. In de U-vormige voor-

burcht was een poortgebouw gevestigd dat decentraal in de frontvleugel lag. Het poortgebouw lag dichterbij de linker dan bij de rechter zijvleugel. Vanaf het poortgebouw werd het kasteelcomplex via een toegangsweg verbonden met de Marenweg. Deze weg bestaat als veldweg tegenwoordig nog steeds. Langs deze toegangsweg stonden aan weerszijden bomen. Op de percelen aan beide zijden van deze toegangsweg stonden eveneens bomen, waarschijnlijk fruitbomen.

Tussen de voorburcht en het huis lag een open ruimte. Deze open ruimte zal het erf van de hoeve zijn geweest. Wie in het kasteel op bezoek ging, passeerde eerst het poortgebouw van de voorburcht en stak daarna tussen de twee zijvleugels van de voorburcht het erf van de hoeve over.

Wie daarna het huis wilde betreden, belandde eerst op een kleine - waarschijnlijk aan de voorzijde ommurde - binnenplaats. Deze binnenplaats was in de rechthoek geïncorporeerd. In de linkerbinnenhoek van deze binnenplaats stond een toren.

Aan de west- en zuidkant was het huis omgeven door een gracht, *vijvers* genoemd. De gracht aan de zuidkant omgaf ook nog de linker zijvleugel van de voorburcht. Aan deze gracht grensde een groot weiland dat eigendom was van de heer Hennen. Dit weiland liep door tot aan de huidige Heerlerweg. In dit weiland, direct aan de Hongerbeek, lag nog een

Vanaf deze plek met links de rotonde zag men vroeger rechts het kasteelcomplex van het Kunderhuis, nu ziet men er huizen en in de verte een tankstation.

rechthoekig bouwwerk.

De gracht ten westen en ten zuiden van het huis werd begrensd door een dam waarop bomen stonden. Achter deze dam lag een weiland met bomen dat werd doorsneden door de Hongerbeek. De westelijk van het huis en de grachten stromende Hongerbeek stond niet in verbinding met de grachten van het Kunderhuis.

Carte Figuratif uit 1784 van de landmeter Antonius Wilmar.

Getekende impressie van het Kunderhuis zoals het zou zijn geweest omstreeks 1600. Tekenaar, c.q. schilder onbekend. De tekening vertoont onmiskenbaar overeenkomsten met het in deze bijdrage verrichte onderzoek.⁹

Op de splitsing van de huidige Heerlerweg en Kunderberg lag een ingeklemd, driehoekig perceel. Deze driehoek was onderverdeeld in zes vakken, hier en daar omgeven door bomen. Dit zou een moestuin geweest kunnen zijn.

Een visitatieverslag uit 1698

Op 15 oktober 1698 brachten de Heerlense schepenen Willem van der Roer en Willem Frans en een bezoek aan 'den Adellijcken Huijse van Cunraedt'.⁶ Hun bezoek geschiedde op uitnodiging van Michiel Meijs, de nieuwe pachter van het Kunderhuis. Michiel Meijs, die was gehuwd met Maria à Campo, had beide heren uitgenodigd met de bedoeling het hele kasteelcomplex te laten inspecteren en van die inspectie een schriftelijk verslag te laten maken. Uit dat verslag moest duidelijk worden in welke staat Michiel Meijs 'den voorhuijse, hoff, stallingen als andersints' bij aanvang van zijn pacht had aangehouden. Namens de pachtheer werd de visitatie bijgewoond door de rentmeester, de pastoor van Saint Filain uit Aken.⁷

Michiel Meijs had dit verslag nodig 'om bij afftreck niet te geraecken in dispuijt met sijnen Heerschappe'. Met andere woorden, de nieuwe pachter wilde niet het risico lopen dat bij beëindiging van de pacht en zijn vertrek uit het Kunderhuis zijn pachtheer hem ten onrechte zou beschuldigen van verwaarlozing en/of beschadiging van de op het kasteelcomplex aanwezige bouwwerken.

Samenstelling van het kasteelcomplex

Uit het visitatieverslag blijkt dat het Kunderhuis in 1698 bestond uit een huis, aangeduid als 'Casteel',

een 'hoverhuijs' en nog een aantal stallen. Met het 'hoverhuijs' werd de pachthoeve bedoeld die zich in de voorburch bevond. Naast de pachthoeve bevonden zich nog een grote stal en een 'Schaepsstalleken'. Terzijde van het huis stonden nog drie varkensstallen.

In de pachthoeve bevonden zich de woning van de pachter, een koeienstal, een schuur, een schuurtje 'schop' en een paardenstal. De pachthoeve had een poortgebouw. Verder was er nog een bakhuis. Van het huis zelf werden de volgende onderdelen vermeld: de zolders, de trappen naar de zolders, de keuken en een salet met een zolder erboven, twee stallen en een uitbouw die het 'affbehanck' werd genoemd. Boven de twee stallen waren eveneens zolders. Naast het salet waren er op de begane grond nog 'andere onderkamerkens'. Verder had het huis een ingang en een valbrug die doorliep tot aan de keuken.⁸

Hoe het kasteelcomplex er in 1698 bij stond

Het hele kasteelcomplex bestond uit een voorburch waarin de pachthoeve was gevestigd en een adellijk huis, het eigenlijke kasteel. In deze paragraaf wordt beschreven hoe beide gebouwen er in 1698 bijstonden en welke reparaties in de voorafgaande jaren aan het huis waren verricht.

Pachthoeve

In 1698 was het niet de eerste keer dat de pachthoeve door twee Heerlense schepenen werd gevisiteerd. Veertien jaar eerder, op 3 november 1684, was dat ook al gebeurd.¹⁰ Uit het visitatieverslag van toen bleek dat het bakhuis geheel was verval- len. Dat gold ook voor de koeienstal, de varkens-

stal en de schuur. Ook aan de twee paardenstallen werden toen de nodige gebreken geconstateerd. Van het hoevehuis ontbraken in 1684 deuren, vensters en muren. Kortom: het was kommer en kwel wat de pachthoeve betrof.

In 1698 leverde de *'judiciële visitatie'* het volgende beeld op. De grote stal, die zich naast de hoeve bevond, was in een slechte staat. Boven de onderste balk was geen gevel meer aanwezig. Daarboven waren ook nog eens vier balken verdwenen. De schaapstal had zowel van binnen als van buiten geen muren meer. Van de drie varkensstallen ter zijde van het huis waren de muren nog intact behalve de gevel. De varkensstallen hielden echter over naar de mesthoop zodat de stallen, inclusief het dak, op de mesthoop zouden kunnen vallen.

De woning van de pachter bevond zich eveneens in een slechte staat. Deuren en vensters ontbraken. Binnen in de woning waren geen muren meer. Ook het poortgebouw verkeerde in een slechte staat. Met name het dak vertoonde de nodige mankementen. De koeienstal was drie gebinten groot.¹¹ De muren waren in een slechte staat. Onder enkele gebinten stonden geen muren meer. Van de schuur, die grensde aan de weg van Kunrade naar Heerlen - de huidige Heerlerweg - waren de muren voor de helft weg en het schuurtje (*'schoep'*) had eveneens geen muren meer. Van het bakhuis waren het dak en het houtwerk in orde, maar hiervan ontbraken de muren. De paardenstal bevond zich in een redelijke staat. Dat gold overigens niet voor het dak. Het dak zou echter pas gerepareerd kunnen worden als de *'nieuwe viersboom'*, waarschijnlijk de nokbalk, zou zijn vernieuwd. De nog aanwezige *'viersboom'* was doormidden gebroken.

De visitatie van 1684 vergeleken met die van 1698 leidt tot de conclusie dat er in vijftien jaar tijd aan het hele hoevecomplex weinig tot geen herstel had plaatsgevonden. Het lijkt er eerder op dat het geheel nog verder in verval was geraakt.

Het adellijke huis

Wat tijdens de visitatie in 1684 niet was gebeurd, gebeurde in 1698 wel. De twee Heerlense schepenen maakten nu ook een rondje om het adellijke huis. Daarbij stelden ze vast dat alle vensters van het huis ontbraken. *'De wanden boven het Muijrwerck'* waren *'gansch weust'*. Dit zou erop kunnen wijzen dat de muren van het huis bestonden uit muren van Kunrader kalksteen met daarboven muren van vakwerk. De muren boven bevonden zich in ieder geval in een slechte staat. Het leien dak van het huis was in reparatie.

Door de binnenkomende regen waren op de zolders enkele balken ernstig aangetast. De zolders boven de keuken, het salet en de beide stallen waren nog

in goede staat. Het salet zelf en de andere kamertjes beneden waren zo echter in zo'n beroerde staat dat ze niet meer konden worden gebruikt. Dat gold ook voor de uitbouw. Van beneden tot boven aan het dak was deze in een slechte staat. Hetzelfde kon worden gezegd van de trappen naar de zolders. In een echt abominabele staat bevonden zich de ingang van het huis en de valbrug. Het was zelfs moeilijk en zeker niet zonder risico om nog van deze directe toegang het huis nog gebruik te maken.

Reparaties aan het huis

In de periode van 1667 tot 1690 waren zo nu en dan wel enkele reparaties aan het huis verricht. In 1667 waren de reparaties betaald door de uit Klimmen afkomstige halfwin Urlingh Gielen. Hij moest dit nog verrekenen met zijn heer, de baron Van Schaesberg.¹² De timmerman Geurt Vliegen had toen zes dagen aan het huis gewerkt en de *'stroydecker'* Geurt van Ophem met zijn knecht vijf dagen. Verder waren er nog werkzaamheden verricht door de leidendekker Merten Moberts en de metselaar Peter Cullerts.

Ook in 1685 waren er reparaties aan het huis verricht.¹³ De arbeidslonen waren toen voorgeschoten door de halfwin Heylger Heutz. Melger Mobarts had toen kalk geleverd en Derick Mobarts stenen. Krein Keullarts en Paulus Boust hadden de muren *'gemeurt'*. De leidendekker Jan Brouns had reparaties aan het dak verricht. Dat had hij volgens de door Urlingh Gielen betaalde rekeningen ook al in 1672 gedaan.

Als men naar de vaklieden kijkt en de door hen verrichte werkzaamheden kan de conclusie worden getrokken dat in de periode van 1667 tot 1690 overwegend naar het buitenwerk van het huis zoals daken en muren werd gekeken. Dat betekent dat er vooral aandacht was voor de instandhouding van het gebouw. Het visitatieverslag van 1698 toonde echter aan dat die aandacht absoluut onvoldoende was geweest.

Huis zonder adellijke bewoners

Het Kunderhuis stond er in 1698, ondanks de in de voorafgaande jaren verrichte reparaties, slecht bij. De belangrijkste verklaring daarvoor is dat het toen niet meer door zijn adellijke bezitters, tevens de pachtheren, werd bewoond.

Dat het Kunderhuis ooit adellijke bewoners heeft gehad, staat vast. Maar deze moeten dan het Kunderhuis toch al ruim vóór 1698 hebben verlaten. Wolfgang Wilhelm van Schaesberg (1633-1691) werd in 1659 door zijn huwelijk met Maria Florentina van Eynatten (1644-1696) eigenaar van het Kunderhuis. In de huwelijksvereenkomst werd

bepaald dat het echtpaar voorlopig het huis Broek in Wankum (Duitsland) zou gaan bewonen. Kasteel Krickenbeck in het Nettetal (D) was voor het jonge paar namelijk niet beschikbaar. Daar woonde Wolfgang Wilhelms oudste broer Friedrich Arnold (1630-1666). Kasteel Schaesberg was evenmin beschikbaar. Dat werd nog bewoond door Wolfgang Wilhelms vader Johann Friedrich (1598-1671).¹⁴ Over het Kunderhuis als voorlopig woonhuis werd met geen woord gerept. Dat kwam als woonhuis niet in aanmerking.

Na het overlijden van Wolfgang Wilhelms broer Friedrich Arnold in 1666 ging het echtpaar op kasteel Krickenbeck wonen. Voor de rest van zijn leven was dat Wolfgang Wilhelms 'Hauptwohnsitz'.¹⁵ Na zijn overlijden in 1691 kwam het Kunderhuis in bezit van zijn dochter Elisabeth Godefrieda. In 1697 trad zij in het huwelijk met Johan Bertram Scheyffart van Merode. In 1698 was het Kunderhuis dus in bezit van dit echtpaar.¹⁶

Twee jaar later, nadat Elisabeth Godefrieda echtgenoot op 6 februari 1700 was overleden, hertrouwde zij met Hendrik Lodewijk, baron von Burtscheid zu Büllenheim.¹⁷ Het Kunderhuis kwam daardoor in handen van de adellijke familie Von Burtscheid. Ook van dit echtpaar staat vast dat men het huis Kunrade niet heeft bewoond. Godefrieda en haar man woonden namelijk op kasteel Merödgen (Röthgen) bij Eschweiler (D).¹⁸ Volgens een pachtcontract uit 1730 moest de halfwin van het Kunderhuis, Michiel Meijs, jaarlijks op het 'haus Merödgen' zijn verschuldigde pacht betalen.¹⁹ In dat huis was door partijen ook het pachtcontract getekend. Vast staat dus dat het Kunderhuis al vanaf 1659 niet meer werd bewoond. Zeer waarschijnlijk werd het ook al ruim voor die tijd al niet meer bewoond. De adellijke familie Van Eynatten was namelijk in bezit van kasteel Neubourg in Gulpen en kasteel Lichtenberg in Maastricht.²⁰

Het duidelijkste bewijs dat het huis al decennia lang niet meer werd bewoond is eigenlijk toch wel de slechte staat waarin het in 1698 verkeerde. Een belangrijke functie van een adellijke woning was namelijk representatie. Het huis diende de positie, status en welstand van de adellijke familie uit te stralen. Door de zeer slechte staat waarin het Kunderhuis verkeerde, kon het die functie in 1698, maar ook al lang daarvoor, niet meer vervullen. Aan een huis dat door de adellijke familie niet meer werd bewoond werd meestal weinig of geen onderhoud meer gepleegd. Zo nu en dan werden, zoals uit het voorafgaande is gebleken, de ergste gebreken enigszins hersteld, maar nooit kwam het tot een echt grondige restauratie en een volledig herstel. Het directe gevolg daarvan was dat het huis steeds meer in verval raakte.

Het Kunderhuis heeft het uiteindelijk dan ook niet gered. Volgens Van Hommerich en Welters heeft het trotse kasteel van weleer een roemloos einde gevonden. Er bleef niets meer van over. Uit materialen afkomstig van de ruïne werd een groot huis met veel vertrekken opgetrokken dat een tijdlang heeft gediend als huurkazerne.²¹

Indeling van het adellijk huis

Wat de ruimtelijke indeling van het huis betreft, kan het volgende worden vermeld. Het huis moet hebben bestaan uit twee bouwlagen: een woonlaag met daarboven een zolderruimte. Volgens de kastelenskundige Olde Meierink was die opbouw uit twee bouwlagen kenmerkend voor de oudste kastelen in Nederland.²² De zolders werden gebruikt voor de opslag van gedorst graan dat men via pachten en tienden binnen had gekregen. Ook werd er brandstof opgeslagen. De zolders van het Kunderhuis waren bereikbaar via diverse trappen.

Het woongedeelte van het huis bestond uit de keuken, het salet, meerdere kamertjes en een ingang. De ingang is waarschijnlijk een hal of vestibule geweest. Waarschijnlijk waren de verschillende woonruimtes gesitueerd rondom de vestibule. In het visitatieverslag wordt namelijk nergens gesproken van gangen. Vreemd is dat overigens niet. Tot ver in de 17de eeuw bezaten adellijke huizen namelijk geen gangen.²³ Vrijwel elk vertrek moest via naast gelegen vertrekken worden ontsloten, de zogenaamde enfilade. Of dat ook bij het Kunderhuis het geval is geweest, weten we niet. Het is heel goed mogelijk dat de verschillende woonruimtes op de begane grond bereikbaar waren via de hal of vestibule. Het salet is de 'mooie' of 'goede' kamer geweest, een representatieve ruimte waarin ooit de gasten werden ontvangen. Volgens Olde Meierink lag de keuken in de laatmiddeleeuwse kastelen meestal in de nabijheid van de representatieve ruimten.²⁴ Voor het Kunderhuis betekent dat, dat het salet waarschijnlijk naast de keuken heeft gelegen. Vanuit de keuken konden de gasten gemakkelijk worden bediend. Interessant is verder wat er in het visitatieverslag *niet* staat vermeld, namelijk een of meerdere torens, kelders en slaapkamers. De vraag of het Kunderhuis omstreeks 1698 een of meerdere torens heeft gehad, kan aan de hand van het visitatieverslag daarom niet worden beantwoord. Dat geldt ook voor de aanwezigheid van kelders.

Maar aangenomen mag worden dat de toren, die in 1784 in de linkerbinnenhoek op de binnenplaats stond, er ook al in 1698 heeft gestaan. De toren was immers met de gracht één van de attributen die aan het huis een voorname en adellijke uitstraling moest geven. Daarom mag worden aangenomen dat de

toren is opgericht in een periode dat het Kunderhuis nog bewoond werd door zijn adellijke bezitters. Ook de kelders, die in 1986 tijdens het archeologisch onderzoek werden ontdekt, zullen er in 1698 zijn geweest. De twee bezoekers hebben waarschijnlijk in hun verslag aan de kelders geen aandacht geschonken. Dat geldt ook voor de toren. Dat er geen aparte slaapkamers werden vermeld, is minder vreemd. Tot ca. 1650 was het namelijk nog gebruikelijk dat in adellijke huizen in de meeste ruimten bedsteden en ledikanten aanwezig waren. Dat kon ook gewoon een matras zijn zonder verdere ombouw.²⁵ Pas in de loop van de 18de eeuw ontstonden afzonderlijke slaapvertrekken. Het huis was in 1698 bereikbaar via een val- of ophaalbrug. Zo'n brug kon helemaal tegen de muur van de frontvleugel worden opgehaald. De aanwezigheid van een valbrug impliceert dat het hele huis toen was omgeven door een gracht.

Grachten

Peters in 1937 en Van Hommerich en Welters in 1949 beweerden dat de grachten van het Kunderhuis werden gevoed met het water van de Hongerbeek.²⁶ Met andere woorden: deze beek voorzag de grachten van water.

Inderdaad zullen kasteelgrachten zo wel eens met water zijn gevuld.²⁷ Maar bij de grachten van de Voerendaalse kastelen is dat niet het geval geweest, ook bij het Kunderhuis niet. De kastelen van Voerendaal liggen namelijk allemaal aan de voet van het hoogterras, met beekjes die allemaal richting Geleenbeek vloeien.²⁸ De Voerendaalse kastelen zijn dus allemaal gebouwd in het laag gelegen, natte gebied van Voerendaal en dat was van oorsprong een kwelgebied. Zodra in dat gebied een gat of greppel werd gegraven, vulden deze zich vanzelf met kwelwater.²⁹

Aangenomen mag worden dat op deze wijze ook de grachten van het Kunderhuis van water werden voorzien. Een aanwijzing daarvoor is te vinden op de 'Caarte Figuratief' uit 1784. De kaart laat namelijk zien dat er tussen de Hongerbeek en de grachten van het Kunderhuis geen verbinding bestond. Alleen als de Hongerbeek overstroomde, kon het water van de beek in de grachten stromen.

Deskundigen gaan er tegenwoordig van uit dat het Kunderhuis direct in het water werd gebouwd.³⁰ In het lage gedeelte van Voerendaal was namelijk zoveel water aanwezig dat het graven van een gracht voldoende was om deze met behulp van kwel- en bronwater direct van water te voorzien. Voor de gracht van kasteel Puth geldt dat nog steeds. Deze wordt tot op de dag van vandaag nog steeds gevuld met bronwater.³¹ Een beek was hooguit nodig om het overtollige water van de grachten af te voeren.

Afvoer was in dit gebied belangrijker dan aanvoer.³² Een extra aanwijzing dat men voor de vulling van de grachten van het Kunderhuis niet op het water van de Hongerbeek was aangewezen, is de op de 'Caarte Figuratief' aanwezige dam. Deze lag ten westen en ten zuiden van de nog op de kaart aanwezige grachten. De dam bevond zich precies op de plek waar de Hongerbeek de grachten van het huis het dichtst naderde. Als de Hongerbeek overstroomde, hield deze dam het water van de beek tegen zodat het niet in de gracht kon stromen. Het water van de beek was namelijk vervuild met zand, slib, afval en plantaardige resten. Als dit in de grachten terecht kwam, zouden deze geleidelijk aan kunnen dichtslibben en op den duur zelfs kunnen verlanden. Om de waterstand van de grachten op peil te houden, zouden deze dan vaker moeten worden uitgebaggerd. Om dat te voorkomen werden de grachten met behulp van een dam van de beek afgeschermd.

Verkoop

Op 23 juni 1760 deed de adellijke familie het Kunderhuis definitief van de hand. Verkopers waren 'Baronesse Douariere van Bourdscheid geboore Baronesse van Hompesch Vrouwe van Merodtgen Pattern en Bullisheijm' en 'Johan Wilhelm Vrijheere van Bourdscheijd Dom Heere tot Munster Heere van Merodtgen Pattern'. De genoemde weduwe was Maria Anna van Hompesch die gehuwd was geweest met Caspar Frederik Maximiliaan van Burtscheidt. De genoemde Johan Wilhelm was haar oudste zoon. Kopers waren Sybille Heuts en haar kinderen. Sybille Heuts was de weduwe van Michiel Meys die in 1747 was overleden. De overleden Michiel Meys was de zoon van de eerder genoemd Michiel Meys die in 1698 het Kunderhuis liet visiteren.³³

Voor zijn overlijden, op 20 januari 1746, had Michiel Meys samen met zijn echtgenote Sybille Heuts zijn testament opgesteld. Dat deed hij 'te bedde liggende aan eene langduijrende ziekte'. Het echtpaar Meys-Heuts had twee dochters, Maria Elisabeth en Maria Catharina.³⁴ Maria Catharina was in 1759 gehuwd met Leonard Hennen uit Bingelrade.

Wat in 1760 van de adellijke familie werd gekocht was 'den Winhof genaemt het Cunderhuijs met alle daaraen behoorende weijden, Beemden Gaarden Bosch en Landerijen Regt en geregtigheeden inkomenden pagten Chijnsen en andersints'. Wat werd gekocht was dus de pachthoeve van het Kunderhuis. Over de adellijke woning of het kasteel werd in 1760 niet meer gesproken. Voor de pachthoeve met alles wat daarbij hoorde vroeg de adellijke familie een bedrag van veertienhonderd kronen te betalen in zilveren of gouden munten.³⁵

Conclusie

De structuur van het kasteelcomplex, zoals beschreven in eerder verricht onderzoek, is in deze bijdrage bevestigd door de 'Caarte Figuratief' uit 1784. Het kasteelcomplex bestond in 1784 namelijk uit een vrijstaand, rechthoekig huis met een toren en een U-vormige voorburcht. De nabij gelegen beek was volgens het kaartje echter niet de Cortenbacher Beek maar de Hongerbeek.

Het gehele complex werd in 1784 niet meer omgeven door grachten. Grachten bevonden zich wel nog aan de west- en zuidzijde van het huis. Huis en voorburcht waren in 1784 ook niet meer door een gracht gescheiden. De gracht aan de noord- en oostzijde van het huis moet dus in eerder stadium zijn gedempt.

Verder bleek uit het eerder verrichte onderzoek dat het huis bestond uit een vrijstaand, rechthoekig

bouwwerk met een toren en kelders. Het visitatieonderzoek uit 1698 heeft bevestigd dat het huis een vrijstaand bouwwerk moet zijn geweest. Het huis was immers door een gracht van de voorburcht afgescheiden. Of het huis rechthoekig van vorm was en uitgerust was met een toren en kelders, wordt in het visitatieonderzoek echter niet vermeld. Aangenomen mag worden dat dit wel het geval is geweest. Waarop het visitatieonderzoek duidelijk meer licht heeft geworpen, is de ruimtelijke indeling van het huis. De eerste bouwlaag moet hebben bestaan uit een woonlaag met een ingang (hal of vestibule) keuken, salet, meerdere kamertjes en twee stallen. De tweede bouwlaag bestond uit zolderruimte die toegankelijk was via verschillende trappen. Het gehele huis was omgracht en toegankelijk via een valbrug.

Noten

- 1 Deze bijdrage werd, alvorens te worden gepubliceerd, gelezen en van opmerkingen voorzien door ir. B. Taken (landschapsarchitect) en Frans Wetzels (Venlo).
- 2 W. Hupperetz, B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)* [Utrecht 2005], 408; L. Baron de Crassier, 'Dictionnaire historique du Limbourg Néerlandais de la période féodale à nos jours', in: *PSHAL* 73[1973], 341-342; P. Peters, 'Het Kunderhuis', in: *Msg* 57[1937] 21-22.
- 3 W. Hupperetz, B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg*, 408.
- 4 H. Stoepker, 'Archeologische kroniek van Limburg over 1998', in: *PSHAL* 127[1991], 270-271.
- 5 Een kopie van deze plattegrond werd ons ter hand gesteld door de heer J. van de Boorn, ambtenaar van de gemeente Voerendaal. Het is mogelijk dat het origineel enkele jaren geleden, ten gevolge van de brand van het gemeentehuis van Voerendaal, verloren is gegaan. De auteur is in bezit van een kopie.
- 6 Rijckheydt Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, Gichtregister, 4, 287. Het hele visitatieverslag is in dit document terug te vinden.
- 7 Met Saint Filain zal Saint Feuillien of Sankt Foillan, de doopkerk van Aken, zijn bedoeld.
- 8 Een val- en ophaalbrug hadden dezelfde functie, namelijk het kasteel verbinden met de omgeving. Verschillend was vaak het mechaniek waardoor de brug omhoog werd gehaald.
- 9 Afbeelding beschikbaar gesteld door Foto-Ateljee Leon Smeets [Voerendaal].
- 10 Kreisarchiv Viersen Kempen, Familienarchiv Schaesberg, inv.nr.: 1763.
- 11 Een gebint is een dwarsbalk die twee andere balken verbindt. Zie: J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek* [s-Gravenhage 1932], 181.
- 12 Kreisarchiv Viersen Kempen, Familienarchiv Schaesberg, inv.nr.: 1764.
- 13 Kreisarchiv Viersen Kempen, Familienarchiv Schaesberg, inv.nr.: 1761.
- 14 L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg* [Assen 1972], 38.
- 15 L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg*, 160.
- 16 Gezien de bouwvallige toestand van het huis in 1698 is het zeker dat dit echtpaar het Kunderhuis niet heeft bewoond. Mogelijk woonde het echtpaar op kasteel Allner (Duitsland).
- 17 P. Peters, 'Het Kunderhuis', in: *Msg* 57 (1937), 22; L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg*, 31,83,160; H.M. Schleicher, *Ernst von Oidtmann* Band 2 [Köln 1992], 507, Band 13 [Köln 1997], 627.
- 18 A. Duncker, *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaflichen Grundbesitzerin der preussischen Monarchie*, Band 16 [Berlin 1880], 83.
- 19 Rijckheydt Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, Procecdossiers, inv.nr.: 3402.
- 20 W. Hupperetz, B. Olde Meierink, R. Rommes, *Kastelen in Limburg*, 361-362, 475-476.
- 21 L. van Hommerich en F. Welters, *Gedenboek Voerendaal* [Heerlen 1949], 58.
- 22 B. Olde Meierink, 'Het interieur van kasteel en buitenhuis: een interactie tussen wensen en middelen', in: *Kasteelkatern* 14 [2012], 3.
- 23 B. Olde Meierink, Het interieur van kasteel en buitenhuis, 5.
- 24 W. Hupperetz, B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg*, 69.
- 25 B. Olde Meierink, Het interieur van kasteel en buitenhuis, 6; W. Hupperetz, 'De materiële wooncultuur van het kasteel: indeling, inrichting, huisraad en kleding', in: W.M.H. Hupperetz, J.H.M.M. van Hall, E.M. Kloek en L.H.M. Wessels, *Middeleeuwse Kastelen In Limburg. Verschijningsvorm van het kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel* [Venlo 1996], 182.
- 26 L. van Hommerich en F. Welters, *Gedenboek Voerendaal*, 56; P. Peters, Het Kunderhuis, 21.
- 27 H. Renes, 'Kastelen in het landschap', in: W.M.H. Hupperetz e.a. *Middeleeuwse Kastelen in Limburg* 67-69.
- 28 F. Hoebens, Th. Oberndorf, R. Gerats, J. Houwen, K. Kerkstra, B. Taken, S. Keddeman, I. Verwer en K. de Vos, *Kasteel en Landschap in Limburg* [Utrecht 2013], 70.
- 29 Zie hierover: W. Uitterhoeve, 'Hoe Voerendaal aan zijn kastelen kwam', in: *Mijnstreek* 2 [2017], 5-12.
- 30 Mondelinge mededeling van de landschapsarchitect ir. B. Taken uit Roermond en ir. W. Uitterhoeve uit Voerendaal.
- 31 Mondelinge mededeling van de heer Otto van der Molen, de huidige eigenaar van kasteel Puth.
- 32 F. Hoebens e.a., *Kasteel en Landschap in Limburg*, 17.
- 33 Rijckheydt Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, Procecdossiers, inv.nr.: 3402.
- 34 RHCL Maastricht, Notarieel Archief, inv. nr.: 4433, nr.: 5 [Archief van notaris Cornelis Swildens]
- 35 Rijckheydt Heerlen, Gichtregister inv.nr.: 15, 088 [30-06-1760].

ANITA QUAEACKERS

Anita Quaedackers, geboren en wonend in Hoensbroek, is docent Nederlands en Cultuurwetenschapper. Zij is onder meer werkzaam als (eind)redacteur van Mijnstreek en is bestuurslid van de stichting Het Land van Herle.

Wijlre: Facetten van een boeiend verleden!

Deze bundel omvat vier artikelen van de hand van pastoor Frans Crutzen, tevens archivaris en historicus, over de geschiedenis van Wijlre. De artikelen waren oorspronkelijk bedoeld als bijdragen voor het Jaarboek van de Stichting Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal van 2012 ter gelegenheid van het 750-jarig bestaan van de parochie van de heilige Gertrudis te Wijlre in dat jaar. Zij vielen vanwege hun omvang buiten het bestek van het Jaarboek en om de geïnvesteerde uren van onderzoek en schrijven niet tevergeefs te laten zijn, werden ze opgenomen in deze publicatie. De artikelen zijn het alleszins waard!

Na het voorwoord is een In Memoriam opgenomen voor Maria Hagelstein aan wie het boek als eerbetoon is opgedragen. Zij vervulde jarenlang de functie van onbezoldigd kosteres van de parochie van de heilige Gertrudis.

De vier artikelen hebben betrekking op uiteenlopende onderwerpen: het onderwijs tijdens het ancien régime en de Franse tijd, de bevolkingslijst van Wijlre uit 1796, pastoraal rumoerige jaren in Wijlre in

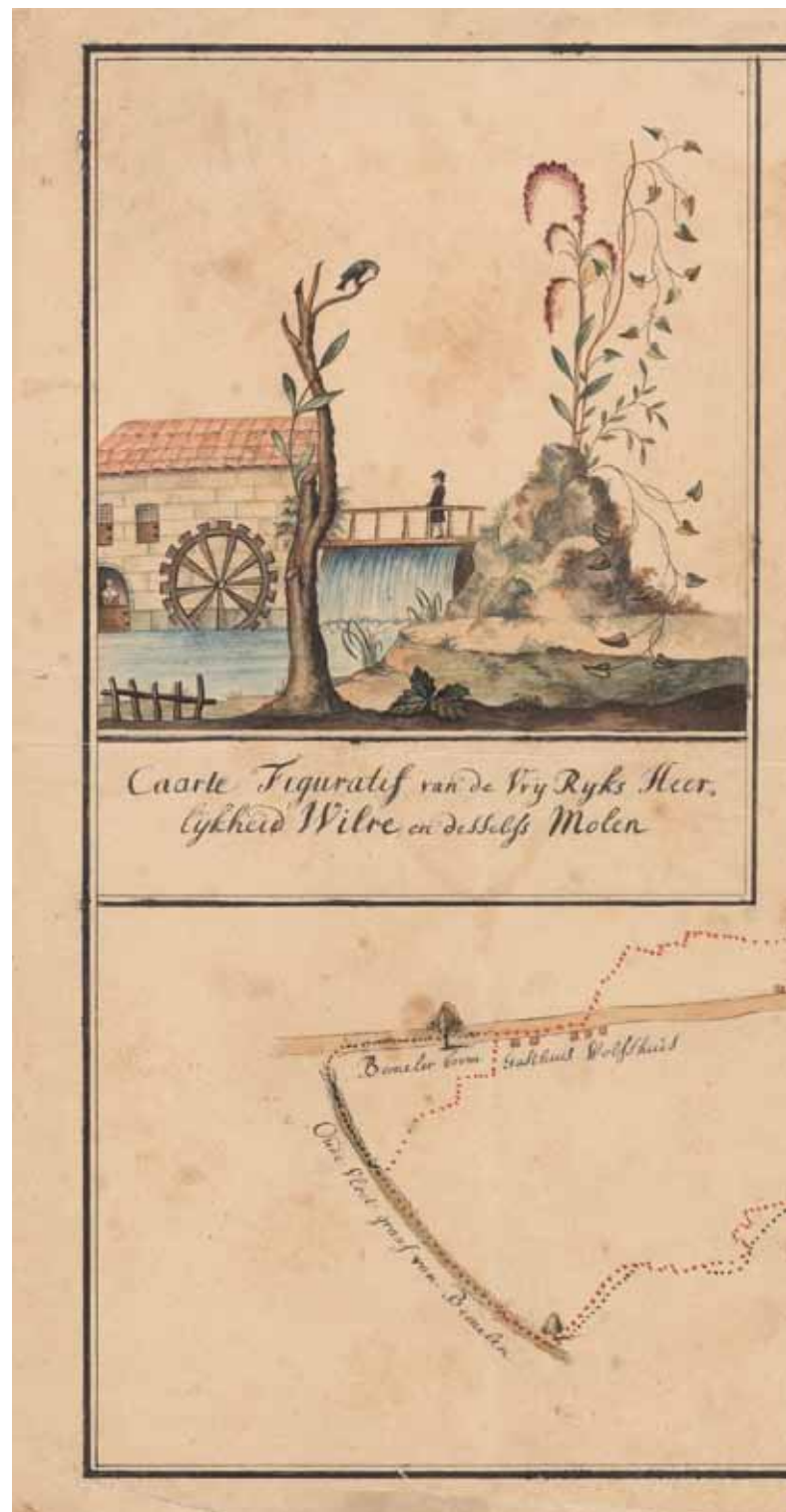
de periode 1802-1809 en de moeizame start van de kerkvergroting in Wijlre in de periode 1921-1925. In het eerste artikel schetst de auteur een beeld van hoe het onderwijs in Wijlre, zoals in veel andere parochies in de beschreven periode, tot begin 19e eeuw verzorgd werd door de RK kerk die scholing, hoe minimaal vaak ook, tot haar verplichte taken rekende. In Wijlre was dit tijdens het ancien régime het middel tot het geven van een katholieke opvoeding en het stond in de 17e en 18e eeuw volledig in het teken van de contrareformatie. In 1761 vaardigde Herman Arnold von Wachtendonck een schoolverordening uit voor zijn rijksheerlijkheid die volledig de geest van zijn tijd ademde. Zo bevatte het reglement toezichtmaatregelen op de schoolgang van de kinderen en disciplinaire clausules voor het geval ouders of voogden in gebreke bleven hun kinderen naar school te sturen. Jarenlang was het schoolmeesterschap onlosmakelijk verbonden met het ambt van koster. In 1759 werden deze functies ontkoppeld. Eind 18^e eeuw bleek dat in de praktijk alleen nog maar in de wintermaanden in de ochtenduren lesgegeven werd. Na de komst van de Fransen in 1794 en de invoering van hun uniforme wetgeving voor het onderwijs in 1797 werd het oude schoolreglement in Wijlre afgeschaft. De Bijlagen I tot en met V bevatten originele bronteksten en een overzicht van het aantal kinderen per gehucht of buurtschap in 1796.

Het tweede artikel gaat over de bevolkingslijst van Wijlre uit 1796 die in zijn geheel opgenomen is. Alle 841 inwoners hebben een volgnummer gekregen, waarna een aantal gegevens vermeld staat. In de Bijlagen I tot en met III zijn deze demografische gegevens geanalyseerd.

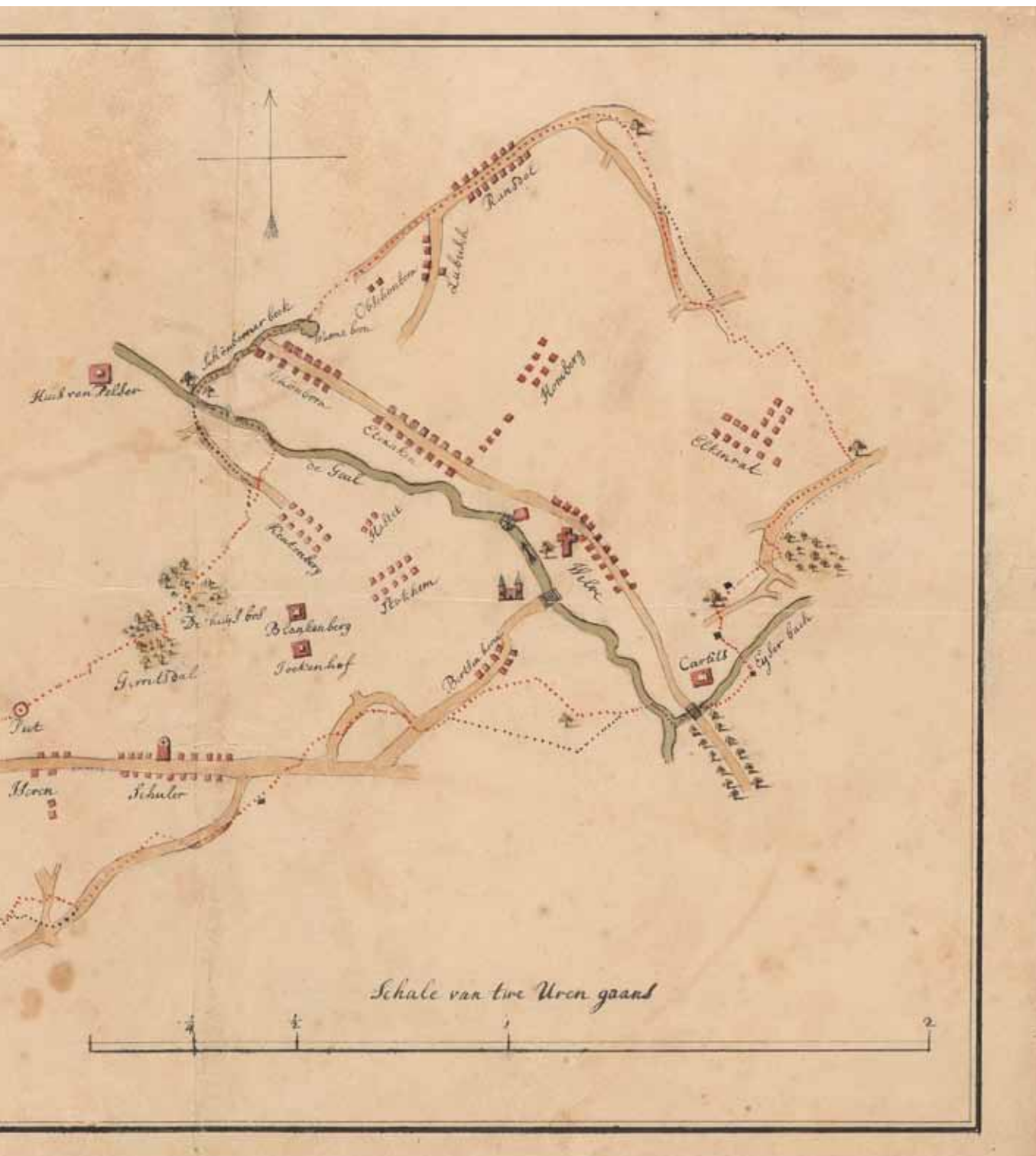
Artikel drie handelt over de pastoraal rumoerige jaren in Wijlre in de periode 1802 tot en met 1809. Na de sluiting van het Concordaat tussen Napoleon Bonaparte en paus Pius VII in 1801 brak een heel nieuw tijdvak aan voor de RK kerk in Frankrijk en

bijgevolg ook voor onze, door Frankrijk bezette, streken. In 1802 werd mgr. Jean Evangeliste Zaepffel benoemd tot bisschop van het nieuwe diocees Luik. Deze nam de reorganisatie van zijn bisdom voortvarend ter hand. Wijlre had tot dan toe altijd parochiepriesters gehad die Duits spraken. Toen in 1802 pastoor Johannes Rocks van Wijlre overleed werd zijn kapelaan Joannes Josephus Schnitzler door de bisschop aangewezen als waarnemer. In 1803 volgde de benoeming van oudkanunnik Godefroid Gillissen van de Oude Lieve Vrouwekerk in Maastricht tot nieuwe vervanger. Deze schreef en sprak Frans, Latijn en Nederlands, maar geen Duits, de voertaal in kerkelijk Wijlre. Er ontstond al meteen een conflict. Gillissen eiste dat Schnitzler de pastorie bij de kerk binnen een dag zou verlaten. Parochianen kozen en masse partij voor hun oude kapelaan en tegen de nieuwe vervanger. In de loop van de tijd verharde het conflict steeds verder: Gillissen stond niet toe dat er kerstliederen op het priesterkoor gezongen werden door de bewoners van het dorp, hij sprak de taal nauwelijks en kon geen catechismusles geven. Bij het bisdom was men van mening dat kapelaan Schnitzler de boze genius hierachter was. In 1805 werd Gillissen benoemd tot vervanger in Leut maar daar wilden de mensen hem ook niet hebben. Zij wilden een zekere Stans, een administrator die er al gewerkt had. De bisschop herzag zijn beslissing niet maar ook in Leut ging het fout. Gillissen functioneerde er niet. Hij werd opnieuw overgeplaatst, ditmaal naar Gorsem (B). Omdat daar geen pastorie beschikbaar was, behield Gillissen de pastorie in Wijlre. Dat zorgde dan weer voor problemen met zijn opvolger aldaar. Gillissen mocht bij Gods gratie zijn spullen in twee kamers opslaan maar hij ging zelf wonen bij zijn neef in Margraten. Begin 1806 ging hij naar Schin op Geul maar ook daar ging het al snel mis: hij verrichtte kerkelijke handelingen buiten zijn gebied. In 1810 ging hij naar Cadier en Keer waar hij in 1821 overleed. In dit artikel blijkt duidelijk hoe de maatschappelijke veranderingen als gevolg van de Franse Revolutie en de nasleep hiervan hun weerslag hadden op het kerkelijke leven, ook bij ons. In een tweetal bijlagen zijn originele bronteksten met vertaling opgenomen over de onderhavige kwestie.

Het laatste artikel verhaalt over de vergroting van de kerk van Wijlre waarmee in 1921 begonnen werd. Als gevolg van de bevolkingsgroei was de kerk veel te klein geworden. De toenmalige pastoor Steinbusch werkte bij de vergroting van de kerk nauw samen met de Bisschoppelijke Bouwcommissie in de persoon van Willem Goossen, een wijdingsgenoot van hem. Op diens aanbeveling werd architect Jos van Groenendael in de arm genomen. De gebruikelijke bisschoppelijke voorwaarden

rond aanbesteding en dergelijke werden niet in het bestek opgenomen. Er ontstonden problemen bij de bouw in verband met de levering van een partij bakstenen die het kerkbestuur samen met de lokale woningbouwvereniging had laten bakken. De stenen werden afgekeurd waarop het gemeentebestuur de toegekende subsidie introk totdat de kwestie tussen de betrokken partijen was opgelost. De stenenkwestie verdeelde de parochie. Intussen werd het ruimtegebrek steeds nijpender. De druk

bron: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht

op de pastoor om tot (ver)bouwen over te gaan werd steeds groter. Hij besloot te gaan werken met breukstenen, wellicht in de hoop op die manier de gemoederen te sussen. De bouwtekeningen gingen nog een paar keer op en neer tussen kerkbestuur en bisschoppelijke bouwcommissie en uiteindelijk kon de verbouwing gerealiseerd worden. Er was plek voor tweemaal zoveel gelovigen. In mei 1925 was de bouw gereed en een maand later werd de kerk in gebruikgenomen. De uiteindelijke consecratie van

de kerk vond in juli 1948 plaats. Dit zeer leeswaardige boek bevat 304 pagina's, is geïllustreerd met zwart-witfoto's, is degelijk geannoteerd met voetnoten per artikel en bevat een persoons- en plaatsnaamregister wat de wetenschappelijke waarde ervan verhoogt. De artikelenbundel is uitgegeven in eigen beheer door Frans Crutzen en belangstellenden kunnen contact met hem opnemen via e-mail: fr.cruzen@home.nl.

LIEKE WILLEMS

Lieke Willems onderzoekt de regionale geschiedenis en beoefent genealogie en paleografie. Zij publiceert Hoensbroekse Historie online.

Wijze vrouw of heks?

Deze bijdrage gaat in op de vroedvrouw in de Vroegmoderne Tijd (15de - 19de eeuw) en de sociaaleconomische verhoudingen. De geschiedenis van een Heerlense vroedvrouwenfamilie in de 18de eeuw is hiervoor illustratief.

Afbeelding uit de tweede uitgave *Der Swangeren Frauen und Hebamme Roszgarthe*, 1515 (Bron: wikimedia commons)

Vroedvrouwen en medische kennis

Vroedvrouw of vroede vrouw betekent letterlijk wijze vrouw. Vroeger bestond er geen speciale opleiding voor wijsvrouwen, zoals men vroedvrouwen ook wel noemde, maar werd de vaak eeuwenoude kennis van moeder op dochter doorgegeven. Na verloop van tijd kwamen er vooral in de steden schriftelijke handleidingen op de markt, gebaseerd op de kennis van vroedvrouwen.

Met de uitvinding van de boekdrukkunst in de 15de eeuw werd de verspreiding van medische kennis een heel stuk makkelijker. In 1513 verscheen het gedrukte leerboekje *Der Swangeren Frauen und Hebammen Rosengarten*, geschreven door de Duitse arts en apotheker Eucharius Rösslin uit Frankfurt. Dit boekje kende een groot succes en werd al gauw vertaald, ook in het Nederlands, met als titel *Den rosenghaert vanden bevruchten vrouwen*.¹

Algemene opvattingen en de invloed van de Katholieke Kerk

In de middeleeuwen was het gebruikelijk dat een vrouw thuis beviel onder begeleiding van een vroedvrouw, bijgestaan door vrouwelijke familieleden of buurvrouwen. Mannelijke artsen kwamen niet in de kraamkamer want men vond het baren van een kind een vrouwenzaak. Zelfs vaders mochten niet bij de bevalling aanwezig zijn. Dit had niets te maken met fatsoen. Het was simpelweg taboe om als man bij de geboorte van een kind te zijn. Hield men zich niet aan deze regel, dan konden de gevolgen wel eens desastreus zijn. Zo is bekend dat in 1552

ene Wertt uit Hamburg zich als vrouw verkleedde om zodoende een bevalling te kunnen meemaken. Hij werd veroordeeld tot de brandstapel!² Naast het begeleiden van de bevalling en het strak inzwachtelen van de zuigeling (bakeren) na de geboorte gaven vroedvrouwen advies over hygiëne, die in die tijd niet altijd optimaal was. Ondanks de goede zorgen van de vroedvrouw overleden heel wat moeders in het kraambed. Als een kindje levenloos ter wereld kwam of in het eerste levensjaar overleed, dan kreeg doorgaans de vroedvrouw de schuld hiervan en werd ze beticht van hekserij. Vroedvrouwen die erkend waren door het stadsbestuur waren overigens beter beschermd tegen beschuldigingen van hekserij dan de niet-erkende vroedvrouwen en genezeressen uit de lagere sociale klasse.³

De periode tussen pakweg 1450 en 1750 staat bekend als bijzonder vrouwonvriendelijk. De invloedrijke Rooms-Katholieke Kerk beschouwde de vrouw als de bron van alle kwaad en zonde. Eva had immers Adam verleid. Bovendien vond men vrouwen dommer en zwakker dan mannen. In de 12de eeuw schreef paus Innocentius III (pontificaat van 1198-1216): "De vrouw ontvangt met onreinheid en stank, zij baart met droefheid en smart, zij zoogt met benauwenis en zwoegen, zij verzorgt met angst en vrees."⁴

De medische wetenschap stond nog in de kinderschoenen, maar vroedvrouwen waren in de regel bedreven in het gebruik van allerlei kruiden. En dat werd weer als duivels ervaren. Daarnaast begaven zich geleidelijk aan steeds meer mannelijke genes-

Pagina uit Rößlin's *Der Schwangerenn Frauen und Hebammen Rosengarte* [Augsburg 1530]. Bron: <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de>

heren op het terrein van de verloskunde, waardoor de vroedvrouwen steeds meer concurrentie kregen. Daarbij was de maatschappelijke positie van vrouwen in die tijd toch al beroerd en lag het voor de hand om vroedvrouwen als heksen te brandmerken. De Rooms-Katholieke Kerk speelde een leidende rol bij de heksenvervolging, vooral in de 16de en 17de eeuw. Om hekserij tegen te gaan stelde de Kerk een aantal regels op voor vroedvrouwen. Zij moesten van onbesproken gedrag zijn en beloven dat zij geen 'wondermiddeltjes' zouden gebruiken. Wanneer een kindje was geboren, moest de vroedvrouw binnen drie dagen de pastoor hiervan in kennis stellen zodat het kind gedoopt kon worden. Deed zij dit niet, dan werd ze veroordeeld tot het betalen van een hoge geldboete. Een bevalling verliep niet altijd voorspoedig en regelmatig moest de vroedvrouw een nooddoop met wijwater verrichten, desnoods met een speciaal instrument terwijl het kind nog in de baarmoeder of het geboortekanaal zat. In het doopregister noteerde de pastoor dan bijvoorbeeld: 'ab obstetrica in necessitate baptisatus' (door de vroedvrouw wegens nood gedoopt). Als het kind alsnog overleefde, dan vond alsnog een officiële doopplechtigheid in de kerk plaats waarbij de moeder in de meeste gevallen niet aanwezig was.⁵

Een prentje uit 1949. (Privéveraming)

Bij de geboorte van een buitenechtelijk kind moest de vroedvrouw proberen de naam van de natuurlijke vader te weten te komen. Door de bevallende vrouw onder druk te zetten werden 'bekentenissen' in het kraambed afgedwongen en het lukte de vroedvrouw meestal wel om de moeder tijdens de barensweeën de naam van de vader te ontzutselen. Dit was met name van belang voor de wereldlijke overheid. Als namelijk de biologische vader bekend was, dan kon de onderhoudsplicht op hem worden verhaald en hoefde de gemeentelijke kas niet te worden aangesproken. De Kerk noemde buitenechtelijke kinderen expliciet in de doopinschrijving en wel als *filius illegitimus* (onwettige zoon) of *filia illegitima* (onwettige dochter). Soms staan hun doopgegevens op aparte bladzijden in het register. En er zijn zelfs pastoors geweest die een buitenechtelijk kind stigmatiseerden door de gegevens demonstratief ondersteboven te noteren! Behalve de doop van een pasgeborene verlangde de Kerk van de kraamvrouw dat zij de zogenoemde kerkgang deed. Na de bevalling hoorde zij veertig dagen thuis te blijven – later is dat sterk ingekort – om vervolgens allereerst de kerk te bezoeken. Pas daarna mocht zij zich weer in het openbaar begeven.⁶ Aanvankelijk ging de moeder helemaal alleen naar de kerk, later mocht haar echtgenoot

haar begeleiden. Veel vrouwen hebben deze kerkgang als vernederend ervaren en het heeft, vooral in de zuidelijke provincies van Nederland, nog tot ver in de jaren '60 van de vorige eeuw geduurd eer de kerkgang definitief werd afgeschaft.⁷

Vroedvrouwen en vroedmannen

In de 18de eeuw werden verloskunde en anatomie meer en meer een studieonderwerp en er kwamen steeds meer mannelijke verloskundigen. Men begon het belang van de natuurwetenschappen in te zien en ging wetenschappelijk denken, waardoor men er al vlug achter kwam dat de onveranderlijke natuurwetten hekserij onmogelijk maken. Desondanks werd het onderscheid tussen vroedmannen en vroedvrouwen in stand gehouden. Mannelijke verloskundigen hadden meer wetenschappelijke kennis dan vrouwelijke omdat vrouwen nog steeds niet tot een universiteit werden toegelaten. Mannen kregen bovendien meer betaald dan vrouwen. Het werd een kwestie van status: wie het zich kon veroorloven, liet een vroedman komen. De positie van de vroedman werd nog verder versterkt omdat hij bij moeilijke bevallingen meer bevoegdheden had dan de vroedvrouw. Hij mocht gebruik maken van allerlei hulpmiddelen, zoals de rond 1720 ontwikkelde verlostang, om zo moeder én kind te redden. De vroedvrouw daarentegen mocht in de regel noch dit instrument gebruiken, noch enig ander instrument.⁸

Een Heerlense vroedvrouwenfamilie in de 18de eeuw

Agnes Rodolff, geboren in 1676 in Heerlen en getrouwd met Jacob Gorné, baarde tien kinderen. Van beroep was zij vroedvrouw en in het kerkelijk doopregister komt haar naam dan ook vaak voor als (vervangende) doopgetuige.⁹ Agnes' oudste dochter was Elisabeth Gorné, geboren in 1704 en getrouwd met Heerlenaar Leonard Jabichs. Zij bracht negen kinderen ter wereld. Agnes had tijdens haar leven haar kennis overgedragen aan haar dochters. Na haar overlijden in mei 1749 volgde Elisabeth haar op als vroedvrouw.¹⁰ Elisabeth's jongste zus, Catharina Gorné (1722-1792), werd eveneens vroedvrouw. Hoewel Catharina in de doopschrijvingen niet specifiek staat vermeld als zijnde vroedvrouw, is het opvallend dat zij tussen 1773 en 1789 veelvuldig optrad als vervangende doopgetuige.

Het was nagenoeg overal gebruikelijk dat een vroedvrouw voor haar diensten aan armen en onvermogenen een financiële vergoeding kreeg van

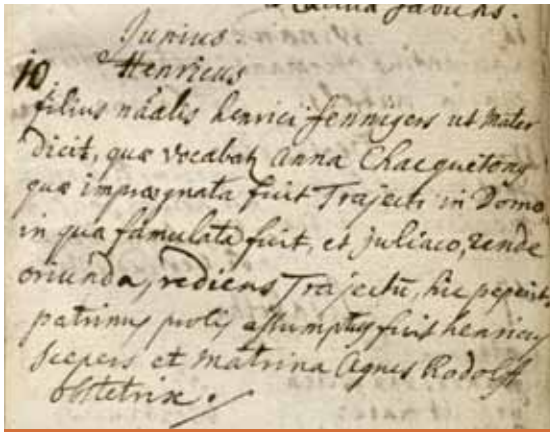
het stadsbestuur of de schepenbank. Blijkbaar was dat niet het geval in Heerlen. In 1751 schreef procurator¹¹ Gerard Gielen op verzoek van Elisabeth Gorné een brief aan de schepenbank waarin hij om toekenning van een jaarlijkse vergoeding vroeg voor haar diensten aan de armen. Ook vicaris Schils schreef dat hij het wel zo eerlijk zou vinden om Elisabeth een jaarsalaris toe te kennen voor de hulp die zij de noodlijdenden bood, aangezien zij goed was in haar werk en er nooit klachten over haar waren.

Schepen J.H. Lamberts wees dit verzoek af en stuurde de vroedvrouw door naar de burgemeester aan wie zij een ontheffing van "wagten en corweijen" kon vragen. Dit hield in dat Elisabeth niet meer hoefde te waken bij vrouwen tijdens de weeën en dat zij geen huishoudelijk werk meer hoefde te verrichten. De burgemeester gaf hiervoor zijn goedkeuring, maar eiste wel van haar dat zij deze afspraak dan ook zou nakomen.

De rotmeester, een buurt- of wijkmeester toezag op de veiligheid en publieke zaken in een wijk, zag echter dat Elisabeth gewoon doorging met het werk waarvoor zij vrijstelling had gekregen. Hij meldde dit bij de burgemeester, waarop deze de rotmeester gelastte om Elisabeth te waarschuwen dat zij een boete zou krijgen als zij zich niet aan de afspraak hield. De rotmeester deed dit meerdere malen, maar toch zette Elisabeth haar werkzaamheden voort. De vrijstelling van waken en huishoudelijke klussen was de enige ondersteuning die Elisabeth kreeg, maar eigenlijk wilde zij dit helemaal niet. Ze was van mening dat zij niet onderdeel voor de beëdigde geneesheren die, in tegenstelling tot haar, niet verplicht waren zich te houden aan een dergelijke ontheffing. Daarom vroeg schepen J.B. Clotzhuysen als procurator van Elisabeth of de schepenbank de verleende vrijstelling hoe dan ook wilde handhaven of dat zij haar toch nog op een andere manier zou willen ondersteunen.¹²

Een ander bewaard gebleven geschrift is een declaratie van Elisabeth. Zij had in september 1752 de jodin Fronica Jacobs geholpen haar zoon ter wereld te brengen. De vader, Salomon Marckxs, had haar geroepen en gevraagd om zijn vrouw in barensood bij te staan. Dit kon Elisabeth natuurlijk niet weigeren.

Toen Elisabeth acht maanden later nog steeds geen vergoeding had gekregen omdat Salomon weigerde te betalen, besloot zij een declaratie in te dienen bij notaris L.G. Pelt. Ze werd hierin bijgestaan door de getuigen Jenne Schils en haar echtgenoot Jacobus Claessen, Maria Lemmens (weduwe van 'bokkenrijder' Hendrik Cornips) en Machiel Scheepers, die bevestigden dat Elisabeth de waarheid vertelde.¹³

Een inschrijving in het doopregister van Heerlen, 10 juni 1713. Transcriptie: *De dopeling Henricus is een onwettige zoon van een vrouw wier naam wordt uitgesproken als Anna Chaquetong.*

De natuurlijke vader is Henricus Fennigers. Anna is zwanger geraakt toen zij als dienstmeisje in het land van Gulik werkzaam was. Zij keert terug naar Heerlen.

Henricus Sc[h]epers is de peetvader van het kind en vroedvrouw Agnes Rodolff is de peetmoeder.

rende, rediens = teruggaan; *oriunda* = oorsprong

Het waren moeilijke omstandigheden waaronder de Heerlense vroedvrouwen moesten leven en werken. De 18de eeuw werd gekenmerkt door strenge winters, veepest en misoogsten. Om toch te kunnen overleven gingen sommige mensen stelen en vormden zich hier en daar kleine groepen die kerken en boerderijen binnendrongen.

Het fenomeen ‘bokkenrijders’, zoals leden van een vermeende criminele bende, dieven, landlopers en overvallers vanaf de jaren zeventig van de 18de eeuw werden genoemd, is wellicht een mythe die te maken heeft met het rechtssysteem van die tijd en het daaruit voortvloeiende machtsmisbruik. Er werd niet geoordeeld volgens vastgelegde wetten maar volgens een recht dat van generatie op generatie mondeling was overgedragen. Halverwege de 18de eeuw werd de schout zelfs aangemoedigd om misdadigers en landlopers op te pakken en vooral om hen schuld te laten bekennen. Dat laatste wist hij te bereiken door middel van foltering. De martelingen duurden net zo lang tot de arrestant schuld bekende en daarbij vaak ook nog een aantal ‘medeplichtigen’ noemde. Voor elke arrestatie kreeg de schout een beloning van 50 gulden en voor elke persoon die ter dood werd gebracht zelfs 200 gulden. Een fortuin in die tijd!

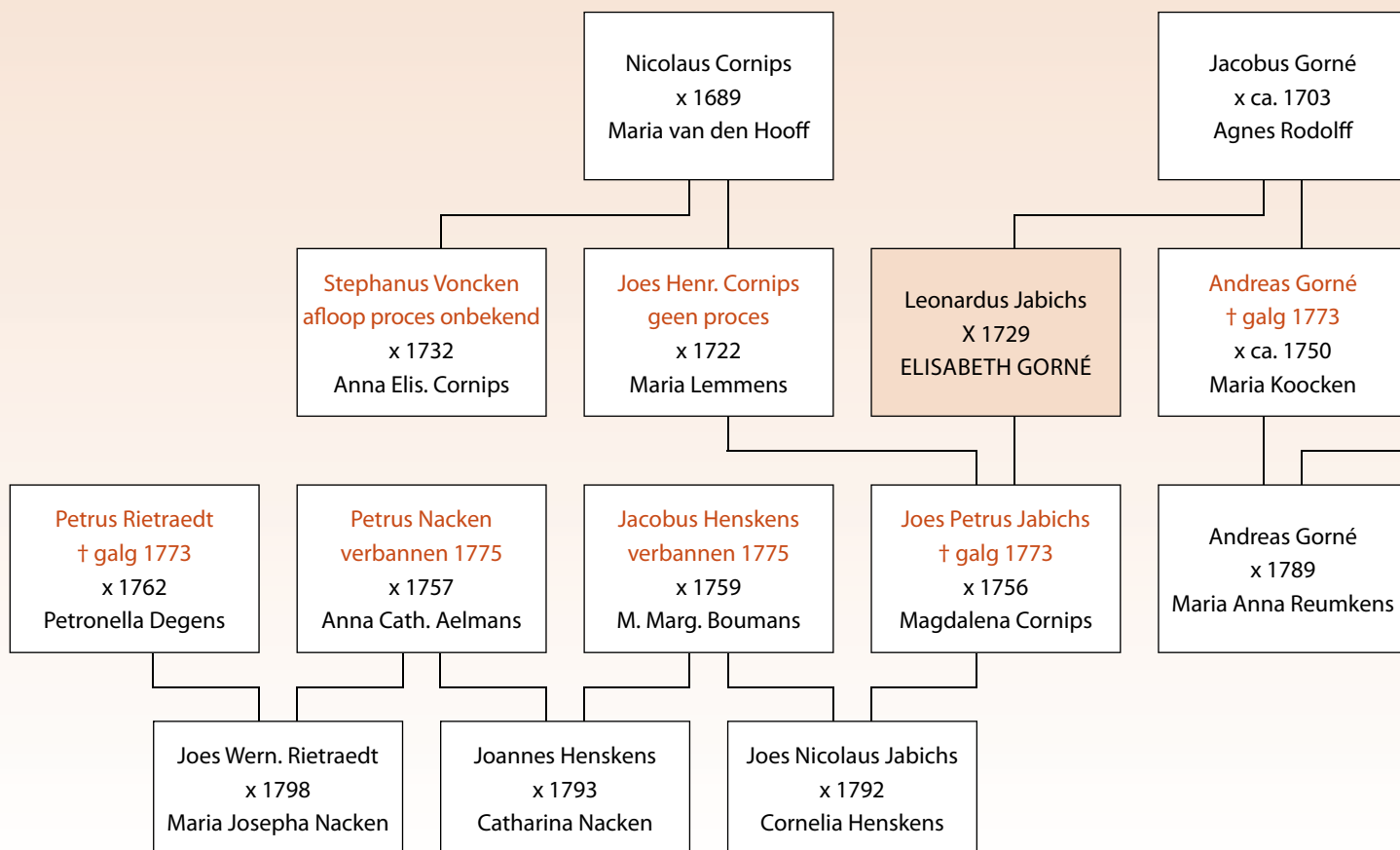
Ook was het gebruikelijk dat er beslag werd gelegd op huizen en goederen van de veroordeelden. Deze werden door justitie weer verkocht waardoor vrouw en kinderen van de veroordeelde in armoede achterbleven. Slechts een enkeling wist te ontsnap-

pen aan een terechtstelling door te vluchten. De schepenbank was intussen oppermachtig geworden en kon een willekeurig iemand, schuldig of niet, ter dood veroordelen. Opvallend is dat in het land van Valkenburg, waartoe ook Heerlen destijds behoorde, buitengewoon veel mensen werden gefolterd en ter dood gebracht. In het Gulikse land, waaronder in die tijd bijvoorbeeld Sittard viel en waar nota bene de meeste diefstallen en overvallen plaatsvonden, heerste daarentegen een gezondere rechtspraak. Bekentenissen die waren afgelegd als gevolg van martelingen golden daar niet als rechtsgeldig. Er was daar dan ook geen sprake van een ‘bokkenrijdersbende’.

De schepenbank van het land van Valkenburg vervolgde elke ‘crimineel’, al waren de vergrijpen nog zo gering. Vooral ambachtslieden uit de lagere sociale klasse viel dit lot ten deel. Arrestaties, verhoren, foltering en doodsvonnissen verspreidden zich als een olievlek: was eenmaal een persoon opgepakt, dan werd zijn familie én schoonfamilie, vaak meerdere generaties, gejaagd door justitie. De mate waarin deze ellende in een familie verweven kon zijn, wordt in het schema verderop weergegeven. De in 1717 geboren Andries Gorné, een broer van Elisabeth Gorné, werd beschuldigd van medeplichtigheid aan een inbraak. Andries was leidekker van beroep en vader van (voor zover bekend) negen kinderen. Het was niet gemakkelijk voor hem om zijn gezin te onderhouden. In april 1762 zou hij betrokken zijn geweest bij een inbraak met mishandeling in de brouwerij van Wijnandsrade. De zogenaamde bokkenrijder werd ondervraagd, gefolterd en uiteindelijk op 18 mei 1773 opgehangen aan de galg. Andries was nog net geen 56 jaar oud. Ook Elisabeth's zoon Peter Jabichs werd gearresteerd, verhoord, gemarteld en op 20 april 1773 opgehangen aan de galg op de Heesberg. Peter was fournellenmaker, maker van kleermakersgereedschap.

Lichamen van terechtgestelden moesten blijven hangen tot ze waren vergaan en mochten in de meeste gevallen niet worden begraven. Toch probeerden familieleden regelmatig het lichaam van hun dierbare van de galg te halen. Zo ook de weduwe van Peter en een van zijn zussen. Enkele maanden later trad de rechtbank hiertegen op.¹⁴ Elisabeth Gorné heeft de executie van haar broer Andries en haar zoon Peter niet meer hoeven mee te maken. Zij overleed namelijk ruim zeven jaar eerder op 8 november 1765 te Heerlen.

Wat betreft ‘bokkenrijder’ Andries Gorné is de verklaring van het slachtoffer Hendrik Ritzen interessant, omdat hieruit duidelijk wordt hoe er in de

18de eeuw tegen vroedvrouwen en tegen vrouwen in het algemeen werd aangekeken.

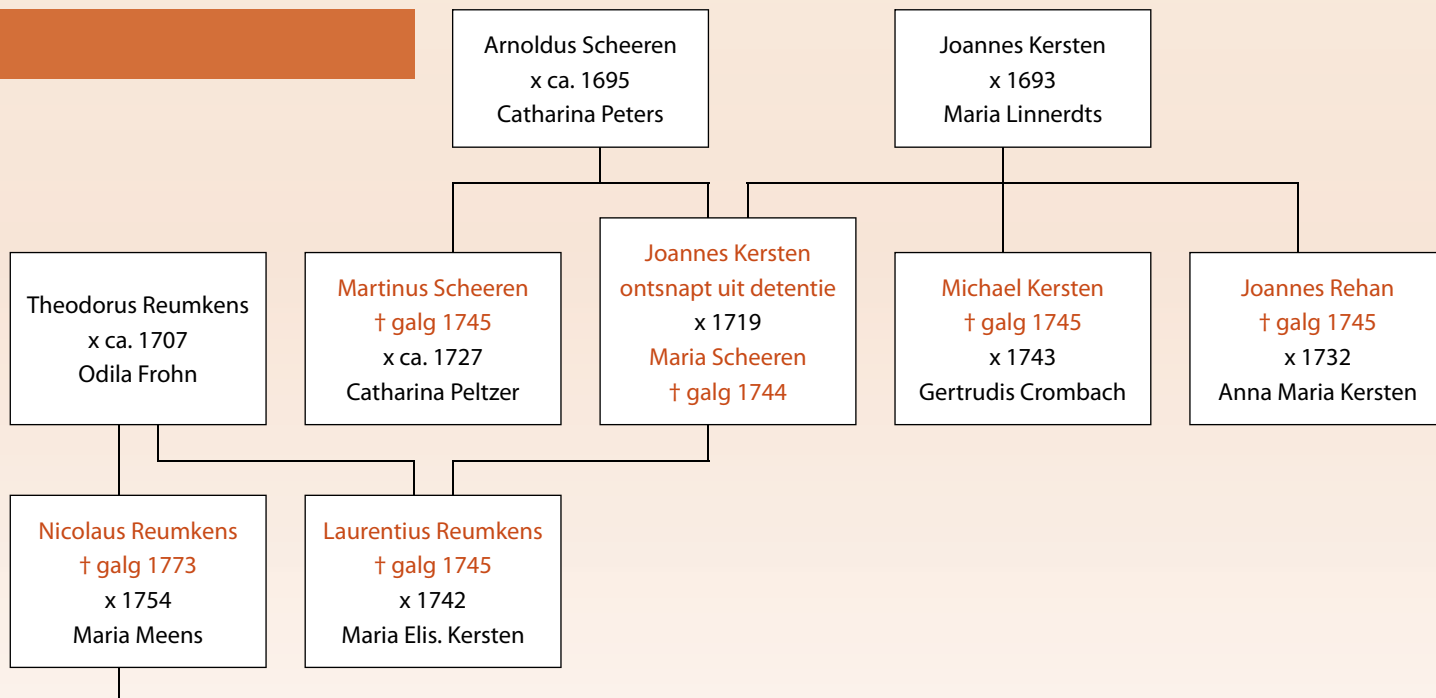
Hendrik beweerde onder meer dat hij, hoewel hij met zijn gezicht op de grond lag, met zekerheid de stem van Andries Gorné had herkend. Ze hadden immers bij elkaar in de buurt gewoond in Heerlen aan de Linden (hoek Kruisstraat-Nobelstraat) en vaker met elkaar gesproken. Hendrik voegde er nog aan toe dat Andries de zoon was van *d' oude wiesvrouw*, dat hij getrouwd was met een *vreemd vrouwmens* en dat hij bovendien nog twee zussen had die ook vroedvrouw waren.¹⁵

De ontwikkeling in de 19de en 20ste eeuw

In de 19de eeuw werden de eerste vroedvrouwenscholen opgericht. Het onderwijs was bijzonder streng en werd uitsluitend gegeven door mannelijke artsen en gynaecologen. Gynaecologie was een relatief nieuw medisch vakgebied en al gauw werd een zwangerschap beschouwd als een ziekte.

Het duurde dan ook niet lang of de gynaecologie onttaarde in een modeverschijnsel. Een vrouw die zich liet onderzoeken of behandelen door een vrouwenarts en klaagde over 'aandoeningen in de onderbuik' was vrijzinnig en modern. Die mannelijke geneesheren waren echter duur, waardoor vooral op het platteland en bij de armere bevolkingsgroepen de behoefte aan vroedvrouwen groot bleef. Dit wakkerde de discussie aan over hun bevoegdheden. Er gingen stemmen op om vroedvrouwen dezelfde rechten tot het uitoefenen van bepaalde handelingen te geven als de geneesheren. Desondanks bleef de vroedvrouw ondergeschikt aan de mannelijke verloskundige. Ze werd definitief teruggezet in een verzorgende in plaats van een genezende rol. Dit is in verschillende landen nog zo gebleven tot ver in de 20ste eeuw. Pas in 1990 kreeg de vroedvrouw volgens een Europese richtlijn de bevoegdheid om geheel zelfstandig een bevalling te begeleiden en, indien nodig, door te verwijzen naar een gynaecoloog.¹⁶

Noten

- 1 Annemie Vanthienen, 'Vroedvrouwen, het oudste beroep ter wereld?', in: *RoSa-factsheets*, nr. 45 [januari 2006], 5, <http://www.rosavzw.be/pdf/factsheets/nr45.pdf>, geraadpleegd in december 2017.
- 2 Jef de Jager, *Rituelen & Tradities*, <http://www.jefdejager.nl/geboorte.php>, geraadpleegd in december 2017.
- 3 Annemie Vanthienen, 4.
- 4 Jef de Jager.
- 5 De doop van een pasgeborene was belangrijk voor de Rooms-Katholieke Kerk, want de ziel van een ongedoopt kind was niet verlost van de erfzonde en kon dus niet naar de hemel. Aan de andere kant had zo'n kind ook nog niets verkeerd gedaan en was de hel evenmin een optie. In 593 bedacht paus Gregorius I voor overleden ongedoopte kinderen het zogenaamde voorgeborchte: geen vagevuur met hellestraffen maar een soort wachtkamer van de hemel. Maar in werkelijkheid werden deze kinderen als zondaars in ongewijde grond tussen heidenen en (zelf)moordenaars begraven, zonder enig ceremonieel en bovendien anoniem. Het kind had immers officieel nog geen naam omdat het niet gedoopt was. Deze manier van handelen heeft veel ouders verdriet gedaan en pas in 1983 versoepelde de Kerk deze regels. In april 2007 werd het idee van een voorgeborchte voor ongedoopte kinderen definitief geschrapt door paus Benedictus XVI. Zijn voorganger paus Johannes Paulus II legde overigens eind juli 1999 al een theologische verklaring af waarin hij zei dat de Bijbelse beschrijvingen van de hel symbolisch waren bedoeld en niet letterlijk genomen moesten worden. Volgens hem was de eeuwige verdoemenis namelijk geen straf van God maar de verantwoordelijkheid van de mens zelf, dus iets dat de mens zichzelf aandoet. De paus noemde de hel 'het lijden, de frustratie en de leegheid van een leven zonder God.' Bronnen: Vanthienen, 4-5; *De Volkskrant*, 21-4-2007, 29-7-1999.
- 6 Dit eeuwenoude kerkelijk gebruik is van oorsprong een reinigingsritueel (zie ook de opvatting van paus Innocentius III uit de 12de eeuw eerder in dit artikel). Volgens de bijbel heeft Maria volgens de Joodse traditie Jezus veertig dagen na haar bevalling meegenomen naar de tempel om hem aan God op te dragen en haar lichaam te laten zuiveren. Op 2 februari, de kerkelijke feestdag Maria Lichtmis, wordt dit herdacht en gevierd.
- 7 Persoonlijke verhalen, diverse websites.
- 8 Vanthienen, 6.
- 9 Agnes Rodolff was een dochter van Christianus Rodolff en Agnes Lenaerts. Voor alle genealogische gegevens is geraadpleegd: Rijkshet Heerlen (RhH), Doop-, trouw- en begraafregisters van verschillende parochies.
- 10 2 februari 1749 is de laatste datum waarop Agnes Rodolff Rodolff als getuige fungeert bij een doop.
- 11 Procurator: een vertegenwoordiger van een procederende partij.
- 12 RhH, 001 Schepenbank Heerlen 1479-1796, inv.nr. 7, Verzoekschrift Maria Elisabeth Gorné, 1755.
- 13 RhH, 116 Notariële archieven Heerlen 1671-1925, inv.nr. 60, akte nr. 64.
- 14 Louis Augustus, 'Vervolgingsbeleid en procesvoering tegen de bokkerijders. Het ontstaan van een waandenkbeeld', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique de Limbourg* 127 [1991], 78 e.v.; Anton Blok, *De Bokkerijders. Roversbenden en geheime genootschappen in de Landen van Overmaas (1730-1774)* [Amsterdam 1992]; Bokkerijders en hun afstammelingen Landen van Overmaze, verzameld door John van Eckelen, https://johnve.home.xs4all.nl/docop/kost8/kost80_2.html#232, geraadpleegd december 2017.
- 15 *D'oude wiesvrouw* was Agnes Rodolff, Andries' moeder. De twee zussen van Andries waren Elisabeth Gorné en Catharina Gorné.
- 16 Vanthienen, 7-9.

HISTORIE OP DE VLOOIENMARKT

GEVEL, HUIS VERBEEK.

Interieur Pâtisserie / Lunchroom
Verheugen / Janssen Heerlen

Blik en suikerzakje van Verheugen. (particuliere verzameling)

Een opname uit circa 1931. (Collectie Rijckheyt)

Patisserie-Lunchroom Verheugen

LIEKE WILLEMS

Het hiernaast afgebeelde blik werd in de jaren '30 van de vorige eeuw verkocht door Patisserie-Lunchroom Verheugen-Janssen. Deze chique lunchroom 'in de Sarool' op nummer 40-42 was een begrip in Heerlen en omstreken.

VOORGEVEL HUIS VERHEUGEN.

Adriaan Verheugen, geboren in 1882 en banketbakker van beroep, behoorde tot de derde generatie bakkers van de familie Verheugen uit Venray. In maart 1915 verhuisde Adriaan naar Heerlen, waar hij een jaar eerder samen met een zekere Verbeek twee huizen had laten bouwen in de Saroleastraat op nummer 40-42. Daar richtte hij een bakkerij op en runde er samen met zijn vrouw een patisserie-lunchroom. De zaken liepen goed en al gauw breidde Adriaan de bakkerij uit. Later vonden er verschillende verbouwingen plaats en kwam er nog een restaurant bij.

Adriaan en zijn vrouw zijn niet oud geworden. Ze overleden beiden na een langdurige ziekte: Adriaan in 1939 op 56-jarige leeftijd en zijn vrouw in 1943, 55 jaar oud. Hun zoon Jan Verheugen (1924-1999) nam de bloeiende zaak over.

Vanaf eind 1944 tot augustus 1945 had Heerlen een zogenaamd Amerikaans *Rest Center*, bedoeld om de militairen te laten uitrusten. Er waren in verschillende panden allerlei voorzieningen ondergebracht. De soldaten kregen gratis maaltijden en konden bijvoorbeeld gaan zwemmen, naar de kapper of naar de film. Lichamelijk knapten ze wel op, maar

het mentale herstel bleek vaak moeilijker vanwege de traumatische ervaringen die zij hadden opgedaan tijdens hun missies. Ook Patisserie-Lunchroom Verheugen fungeerde als Rest Center. Verheugen werkte voor de Amerikanen, maar wel met behoud van eigen personeel. De zaak was erg geliefd om de ijsjes en heette voortaan 'The Sugar Bowl' Ice Cream Bar: IJssalon De Suikerpot. De ramen aan de straatkant van het pand waren in die tijd wit geschilderd, zodat de apparatuur die daarachter stond vanaf de buitenkant niet zichtbaar was. De moderne ijsbereidingsmachines en mixers voor frisdranken waren 'gewoon' afkomstig uit de Verenigde Staten.

In 1960 liet Jan de zaak verbouwen. Tien jaar later echter bleek 'Restaurant-Tearoom' Verheugen met ongeveer twintig werknemers niet meer rendabel. Vooral de invoering van de BTW en de loonkosten deden het bedrijf de das om. Verheugen bood de hele inboedel te koop aan, inclusief de asbakken en het etalagemateriaal. Hij kondigde aan het pand te verbouwen en te huur aan te bieden. Half september 1970 sloot het 55 jaar oude familiebedrijf definitief haar deuren. Tegenwoordig is in het pand drogisterij Etos gevestigd.

Onder andere geraadpleegd:
Rijkshet Heerlen, 016-NT3 Bouwdossiers
Heerlen 1901-1981, inv.nrs. 1914468, 1916242,
1916301, 1926040A, 1932005A, 1934033,
1935122.

Limburger Koerier en *Limburgs Dagblad*,
diverse jaargangen.
<http://www.rijkshet.nl/amerikaans-restcenter-te-heerlen-1944-1945>.
http://www.publimon.nl/vhout_marietje.htm.

Voor genealogische gegevens is gebruik gemaakt van de registers van de Burgerlijke Stand met huwelijksbijlagen de bevolkingsregisters van de gemeenten Venray, Helden en Heerlen. Blik en suikerzakje: particuliere verzameling.

Erepenning ingesteld voor de beste Brunssumse geschiedenissen

Meer dan dertig jaar was oud-geschiedenisleraar drs. Theo Raets voorzitter van de Stichting Historische Bron van Bronsham. De 91-jarige vond dat het eindelijk tijd werd het stokje over te dragen en dat deed hij met verve en humor.¹ De nieuwe (interim) voorzitter kreeg als stokje een soepstengel met de boodschap de boel niet in de soep te lopen... Gemeten aan de afscheidsbijeenkomst die op 8 februari jongstleden door zijn geschiedenisvrienden voor hem werd georganiseerd zal dat beslist ook niet gebeuren. Raets werd vanwege zijn voor de geschiedenis van Brunssum zo waardevolle verdiensten geëerd met een naar hem vernoemde geschiedenis-prijs. Deze bestaat uit een gedenkpenning, een oorkonde en een toespraak. Hij mocht als eerste uit handen van Brunssums waarnemend burgemeester Gerd Leers deze prijs in ontvangst nemen. Op de ijzeren legpenning staat op de voorzijde een ganzenveer verwijzend naar de historische publicaties, het jaar 2018, de datum van instelling van de prijs, en de naam Theo Raets. Op de achterzijde is het gemeentewapen van Brunssum gestileerd aangebracht en de woorden *cultureel*, *historisch* en *sociaal*. Daarbij komt telkens de datum van uitreiking en de naam van de ontvanger te staan. De penning is gemaakt door de kunstsmid Ramon Ranschaert als herinnering aan het *Ambacht van de Eijseren* dat in de achttiende eeuw in Brunssum actief was en waarover Theo Raets meerdere keren publiceerde en lezingen gaf.

Theo Raets heeft in de loop van zijn 'carrière' heel wat betekend voor zowel de Brunssumse gemeenschap als de geschiedschrijving. Tal van artikelen over de geschiedenis van zijn woonplaats Brunssum vloeiden na gedegen onderzoek uit zijn pen, hij gaf vele lezingen over de geschiedenis en had aan huis sinds mei 2009 een schoolmuseum, ingericht

in samenwerking met de Heemkundevereniging Brunssum (opgericht juli 1999).² Ook van die vereniging, waarvan hij geruime tijd bestuurslid was en erelid, heeft hij vanwege zijn hoge leeftijd afscheid genomen.³ Ook op ander gebied was Theo Raets actief. Een aantal voorbeelden: in zijn (academische) studententijd in de Limburgse Katholieke Studentenvereniging voor Hoensbroek, Brunssum en omgeving,⁴ in de gemeentepolitiek voor de KVP en later CDA,⁵ bij de Brunssumse voetbalclub Limburgia⁶ en de Christelijke Gemengde Zangvereniging van Brunssum.⁷ Bijzonder is de vermelding als 'De ombudsman van Brunssum'.⁸ Met recht kan dus van deze man met een bescheiden karakter geconstateerd worden dat hij met "zijn werklust en zijn brede inzet voor het maatschappelijke, sociale, historische, sportieve, muzikale en maatschappelijke leven van Brunssum" deze prijs verdient, net als de op 17 februari 1996 toegekende 'Parelorde' van de gezamenlijke carnavalsverenigingen verenigd in de Karnavalsroad Broenssem.⁹

De bevolgen historicus studeerde aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam econometrie nadat hij in december 1950 geslaagd was voor zijn MO-akte geschiedenis bij de 'R.K. Leergangen' te Tilburg.¹⁰ In 1956 ging hij als leraar in het voortgezet onderwijs aan de slag. Aanvankelijk deeltijds op verschillende scholen in de regio en later, tot zijn pensionering, fulltime bij het St.-Janscollege in Hoensbroek waar hij les gaf in de vakken: economie, geschiedenis en staatsinrichting.¹¹ Een jaar voor zijn aanstelling als leraar huwde hij Thea Mooijman met wie hij nu dus bijna 65 jaar getrouwd is.¹²

Het bestuur van Stichting Historische Bron van Bronsham gaat de komende twee jaar verder onder voorzitterschap van Tjeu Borger, mede om de goede samenwerking met Heemkundevereniging Brunssum te verstevigen. De stichting hoopt met het instellen

Staannd: Hub Waterval bestuurslid, Jeu Borger voorzitter, Gerd Leers burgemeester, Servie Broers secretaris.
Zittend: Thea Raets-Mooijman en Theo Raets bestuurslid. Foto: Peter Gommans, Foto's Brunssum.

van de prijs die om de twee jaar wordt uitgereikt, te motiveren tot blijvende aandacht voor het doen van onderzoek naar en het schrijven over de geschiedenis van Brunssum en ziet voordrachten voor de prijs graag tegemoet.

Gevonden historische publicaties:

- Schutterij Sint Gregorius de Grote : schets van een eervol verleden (1993).
- Baronnen de Negri : uitbreidende rijkdom en macht : *Bron van Brunsham 1* (1993), 33-46.
- Brunssum, bezettingen en bevrijdingen : geschiedenis van vreemde overheersing in Brunssum : *Bron van Brunsham 3* (1994), red.; hierin: 'Vreemde heersers over Brunssum', 15-30 en 'Franse troep', 36-46.
- Vijftig jaar Fatimaparochie : een bewogen en rijke geschiedenis (1997).
- Geheimzinnig ambacht : ijzernijverheid in de 18^e eeuw : *Bron van Brunsham 4* (1997), 5-32.
- Staatsmijn Hendrik te Rumpen Brunssum : *Bron van Brunsham 5* (2002).
- De Staatsmijn Hendrik te Rumpen-Brunssum, in: *Het Land van Herle 52* (2002), 190-196 en *53* (2003), 79-86.
- Veertig jaar H. Geest parochie (2004).
- Een eeuw Brunssum ... honderd jaar muziek! : 1907-2007 : 100 jaar harmonieorkest tegen de achtergrond van de geschiedenis van Brunssum (2007).
- 55 jaar Streupers : via Egge en Noord naar hartje Brunssum : C.V. de Streupers Brunssum, 1954-2009 (2009).
- De 20^e eeuw : de meest extreme eeuw van Brunssum (2012); met Sjaak Giezenaar.
- De bevrijding van Rumpen 18-9-1944, in: *De Heemkunde Bron 8* (2015) 28, 35-38.

Noten

1 Theo Raets is geboren op 6 mei 1927 (gezien op de oorkonde bij de legpenning).
2 *Limburgs Dagblad*, 9-5-2009.
3 *Hallo Brunssum*, 8 maart 2019 p. 27.
4 *Limburgsch Dagblad*, 17-8-1950.
5 *Limburgs Dagblad*, o.a.: 16-11-1962 (in KVP-bestuur afd. Brunssum gekozen), 8-12-1966, 17-3-1970 (als voorzitter KVP-fractie gemeenteraad Brunssum), 20-5-1970 (voorzitter KVP Brunssum), 11-11-1970 ('Laat Limagas rente (waarborgsommen) betalen'), 16-1-1973 ('CCP-fractie'), 24-4-1974 (fractievoorzitter CDA Brunssum),

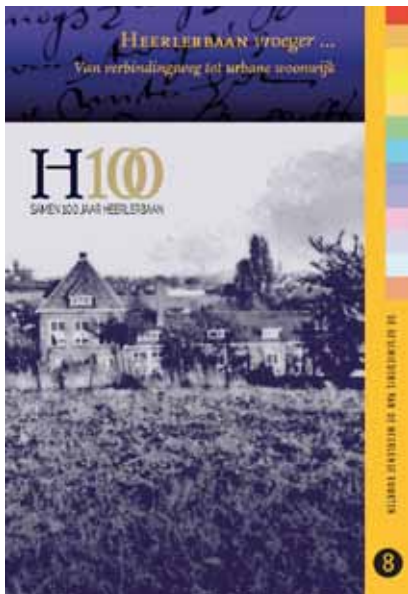
23-9 en 26-10-1977, 22-2-1978 (Theo Raets stapt uit gemeentepolitiek), 25-2-1981 (in aanbevelingsadvertentie voor de 2^e-kamerverkiezingen).
6 *Limburgs Dagblad*, 25-7-1963 (bestuurslid R.K.B.S.V.), 4-8-1965 (benoeming tot secretaris R.K.B.S.V.) en 6-8-1973 (bestuurslid BSV Limburgia).
7 *Limburgs Dagblad*, 21-2-1987 (genoemd als voorzitter).
8 *Limburgs Dagblad*, 29-5-1974.
9 *Limburgs Dagblad*, 17-2-1996 en www.broenssem.nl/parelorde-dragers/.

10 *Limburgsch Dagblad*, 16-12-1950 en 3-1-1951 en *De Tijd-Maasbode*, 16-5-1959 ('Rotterdam, 15 mei. Doctoraal ec. wetensch. Th. Raets uit Brunssum').
11 *Limburgs Dagblad*, 9 september 1981: 'Theo Raets kwart eeuw in onderwijs'.
12 www.loo-tv.nl, 16 juli 2015 'Diamanten bruidspaar Theo en Thea Raets'.

Afbeeldingen pagina hiernaast:
De 'Theo Raets'-legpenning naar ontwerp van kunstsmid Ramon Ranschaert. Foto's: Peter Gommans, Foto's Brunssum.

AANGESTIPT...

ANITA QUADACKERS, ROELOF BRAAD,
DIANE SMEETS-HABETS EN KOOS LINDERS

Heerlerbaan vroeger .... Van verbindingsweg tot urbane woonwijk

Teksten van Roelof Braad, Marjo en Pé Diederens, Sjef Hautvast en Al Kerckhoffs, met medewerking van Jan Hendriks, Ger Seetsen en Jack Zenden.

Binnen het kader van 100 jaar Heerlerbaan werd op 6 januari jongstleden het boek Heerlerbaan vroeger... Van verbindingsweg tot urbane woonwijk gepresenteerd. Dit rijk geïllustreerde boek (350 pagina's en 400 foto's) werd uitgegeven door Het Land van Herle als nr. 8 in de reeks Geschiedenis van de Heerlense buurten in samenwerking met de stichting H 100.

In Heerlerbaan vroeger... wordt onder meer de geschiedenis van Heerlerbaan verteld, gaat het over wonen en werken in de wijk, de bedrijvigheid, de vroedvrouwschool, geloof en sport. Verder geeft het een overzicht van de monumenten en de

architectuur in de wijk en tenslotte een impressie van de activiteiten rondom 100 jaar Heerlerbaan, waarvan dit boek deel uitmaakt. Wooncoöperatie Weller kocht voor representatie vele exemplaren van het boek, evenals de Plusmarkt (voor de verkoop).

Voor de 'Heerlerbaner' is Heerlerbaan vroeger... een boek dat verloren gewaande herinneringen weer levend maakt en voor anderen een interessante kennismaking met een bijzondere Heerlense wijk.

Heerlerbaan vroeger... is te koop voor € 17,50 bij het Thermenmuseum en bij Plus Sturing op de Heerlerbaan 239. Verder is het te bestellen in de webshop van Het land van Herle: www.landvanherle.nl.

Van de reeks Geschiedenis van de Heerlense buurten zijn de titels Molenberg vroeger... en Heksenberg vroeger... nog te bestellen. (AQ)

Schutterij St. Johannes – St. Clemens Merkelbeek

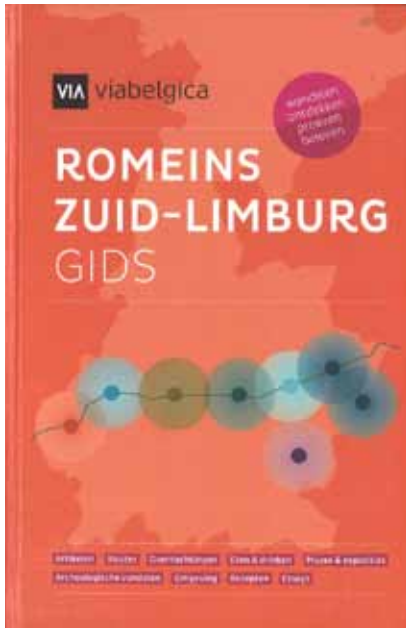
Winnaar OLS 2016. [Hoensbroek 2018], 70 p., geïll.; prijs: € 7,50. Verkrijgbaar bij de schutterij en bij enkele winkels in Merkelbeek.

In 2016 won de schutterij van Merkelbeek het OLS in Maasmechelen. Vol trots wordt hierop met dit boekje teruggekeken. Bij het onthaal bij thuiskomst op zaterdag 9 juli waren honderden mensen op de been. Het meenemen van 'D'n Um' naar Merkelbeek betekende dat Merkelbeek in 2017 het OLS mocht of moest organiseren. Dat dit op opmerkelijke wijze met zo'n 1500 vrijwilligers en vele werkgroepen heeft kunnen plaats vinden, daarvan getuigt dit boekwerkje. Na het voorwoord door voorzitter Jos Timmermans geeft de nestor van de Merkelbeker geschiedschrijving, Jac Smeets, een kort overzicht van de geschiedenis van deze schutterij, met een lijst uiteraard van schutterskoningen en -keizers van de beide schutterijen waaruit de huidige is ontstaan en van de huidige (p. 8-23). Hierna is het inhoudelijk jaarverslag over 2016 door de secretaris, Gerald Jeurissen, afgedrukt (p. 24-27). De rest van het boek is verlustigd met veel fraaie foto's van het OLS in 2016 en dat in Merkelbeek in 2017. [RB]

Romeins Zuid-Limburg. Gids

Samenstelling: via Story, diverse auteurs. Provincie Limburg 2018. 188 p. Geïll. (kleur). Verkrijgbaar bij de Limburgwinkels van VVV Zuid-Limburg, Boekhandel Dominicanen en ondernemers langs de Via Belgica. Prijs: € 12,00

In deze gids over de Via Belgica (moderne benaming voor de Romeinse weg van Boulogne-sur-Mer naar Keulen) wordt het Zuid-Limburgse gedeelte van deze weg beschreven. Het is geen wetenschappelijke archeo-

logische beschrijving van de weg maar een verhalende reisgids.

De Vrienden van de Via Belgica (ondernemers, vrijwilligers, instellingen en overheden) hebben de afgelopen jaren deze weg en de directe omgeving zichtbaar en beleefbaar gemaakt door het lanceren van een website (www.viabelgica.nl), het samenstellen van tentoonstellingen en het organiseren van Romeinse festivals. De rode draad van deze gids wordt gevormd door de wandelroutes. Na een inleidend deel met interviews wordt de weg en haar directe omgeving beschreven in een 7-tal rondwandelingen/gemeenten (de route door de gemeente Landgraaf en Kerkrade wordt gecombineerd). Per route/gemeente wordt de routebeschrijving aangevuld met lokale horeca en (lokale) Romeinse wetenswaardigheden. De (horeca) ondernemers langs de route hebben een Romeins arrangement of product te koop. Als extra is er een lange afstandswandeling opgenomen die het hele tracé van de weg (onderverdeeld in etappes) omvat. De gids wordt afgesloten met een aantal vermakelijke thematische essays over o.a. voedsel, duurzaamheid en innovatie in de Romeinse tijd. De samenstellers van de gids zijn erin geslaagd om van de Via Belgica niet alleen letterlijk een verbindingsweg te maken maar ook een verbinding tussen heden en verleden.

Via de website www.viabelgica.nl kun

je de afzonderlijke routes downloaden als pdf, printen of downloaden als app. In de app is naast de routes ook augmented reality opgenomen om de weg beleefbaar te maken. Een waardevolle aanvulling.

Dus .... wandelschoenen aan, telefoon mee en ga op tijdreis in Zuid-Limburg.

(DSH)

Jaarboek 2018 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg

Door: W. Rutten (red.). Zwolle/Maastricht 2018. ISSN 0923-2842. 315 pg. Geïll. Prijs: € 19,95.

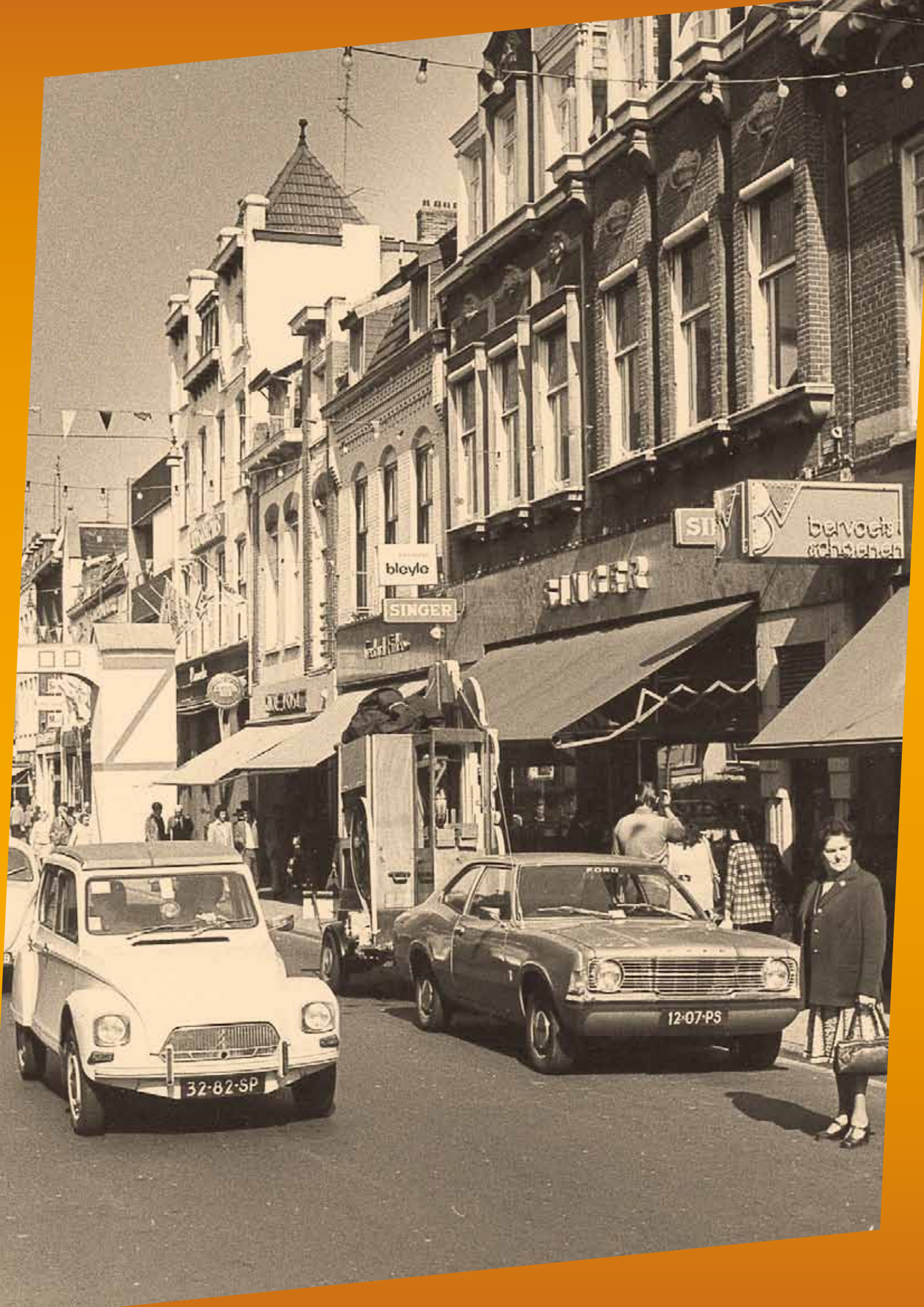
Dit jaarboek staat in het teken van het afscheid van Ad Knotter, directeur van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en bevat daarom een aantal studies op het gebied van de sociaaleconomische geschiedenis, onder andere de Maastrichtse stadsfinanciën tussen 1600 en 1795, het Boschstraatkwartier, De Roermondse Sint Elisabethvereniging in 1909, de Boerenleenbank in Zuid-Limburg tot 1920 en een verkennend onderzoek naar 'mannelijkheid' bij Belgisch-Limburgse mijnwerkers. Ter aanmoediging van onderzoekers van lokale en regionale geschiedschrijving is de bijdrage van Arnoud-Jan Bijsterveld en Hans Mol een aanrader. Zij pleiten voor 'glocalisation': interactie tussen globalisering en de verschillende

lokale structuren en culturen, ook in de lokale en regionale geschiedschrijving.

Voor Parkstad c.a. zijn enkele artikelen in het bijzonder interessant te noemen. Zo schrijft Annet Schoot Uiverkamp over het sociaal-professioneel profiel van tewerkgestelde gedetineerden in de mijn Willem-Sophia in 1945-1946. Afgezien van hun 'foute' sympathieën onderscheidden zij zich niet wezenlijk van de vrije mijnwerkers.

Leonie Cornips en Louis van Hengel onderzoeken 'de revitalisering van het mijnverleden in Heerlen door hybride taalculturele praktijken'.

Deze praktijken bestaan uit visuele, tekstuele en digitale activiteiten, die uitmonden in het aangeven van wat in Heerlen 'tuupisch' is en wie een 'tuup' genoemd mag worden: zij die hart hebben voor de identiteit van Heerlen met begrip en respect voor de geschiedenis, met name de mijn-geschiedenis. Deze meestal parodische en hybride activiteiten (de auteurs wijzen onder andere op de Getske-Boys met hun 'koelhollendsj') bevragen de dominante perspectieven op de erfenis van de mijnen en dragen bij tot het vormen van de lokale identiteit, gebaseerd op nieuwe vormen van culturele herinnering. Een pittige bijdrage, maar zeer de moeite waard. De afscheidsrede van Ad Knotter, *Arbeid van vrouwen in Limburg in de twintigste eeuw: een stille revolutie*, is als aparte uitgave als appendix aan dit jaarboek toegevoegd, waarbij bijzondere aandacht voor de arbeid van vrouwen in de Oostelijke Mijnstreek, met name in de kledingindustrie. Zoals van Ad Knotter verwacht mag worden, biedt hij een overmacht aan cijfermateriaal. De tekst van deze appendix is ook te vinden op https://cris.maastrichtuniversity.nl/portal/files/30156415/appendix_jaarboek_7.pdf. (KL)

bleyle

SINGER

SINGER

bevoets
rechtstreekt

32-82-SP

12-07-PS